

Funded by
the European Union

Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalete Erişimden Beklentiler: Türkiye’de Kadınların Adalete Erişimi

Müge Gülmez Korkmaz

Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalete Erişimden Beklentiler: Türkiye’de Kadınların Adalete Erişimi

Müge Gülmez Korkmaz

**TOPLUMSAL VE SİYASİ ZEMİNDE ADALETE ERİŞİMDEN BEKLENTİLER:
TÜRKİYE'DE KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ**

Yayın Tasarımı

POMPAA

info@pompaa.com

+90 850 885 0 722

www.pompaa.com

Kapak Görseli

Shutterstock

Yayın Tarihi

Aralık 2021

Düzenleme

Dragoman Istanbul Team

PODEM YAYINLARI

ISBN 978-605-73919-1-9

Copyright © 2021

Tüm hakları saklıdır. Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları Derneği'nin (PODEM) izni olmadan bu yayının hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi,vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazara aittir ve PODEM'in kamusal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

PODEM Hakkında

Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları Derneği (PODEM) Şubat 2015'te kurulan İstanbul merkezli bağımsız bir düşünce kuruluşudur.

PODEM olarak vizyonumuz, demokrasinin tüm kurumsal ve hukuksal altyapısı ile var edildiği; demokrat zihniyetin, toplumsal barışın ve adaletin hakim olduğu; bölgesel ve küresel düzeyde barış ve adalet ortamının tesis edilmesinde etkisi artan bir Türkiye'nin inşasına katkıda bulunmaktadır. Misyonumuz, Türkiye toplumunun ve Türkiye ile ilişkisi olan diğer toplum ve devletlerin değişen dinamiklerini araştırmalar aracılığı ile anlamak ve analiz etmek; elde edilen bulguların ışığında politika önerileri geliştirmektir.

Müge Gülmez Korkmaz

Müge Gülmez Korkmaz lisans derecesini 2012 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe bölümünden; yüksek lisans derecesini "Türkiye'de Gençlerin Bireysel Emeklilik Sistemine Yönelik Tutumları" üzerine hazırladığı tez çalışmasıyla Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika bölümünden almıştır. Özel sektör, sivil toplum ve araştırma alanlarındaki deneyimlerinden sonra PODEM kadrosunda Mayıs 2019'dan itibaren Proje Sorumlusu olarak çalışmaya devam etmektedir. PODEM dahilinde Toplumsal Algı Çalışmaları, Yargı, Adalet ve Hukuk, Türkiye -Avrupa İlişkileri, Gençlik Çalışmaları ve Kadın Çalışmaları alanlarındaki araştırma ve savunuculuk faaliyetlerini yürütmektedir.

Teşekkürler

Elinizdeki raporun ortaya çıkışında, fikir aşamasından hazırlık ve saha çalışmalarının yapılması, bulguların analizi ve raporlanmasına kadar geçen iki yıllık bir süreçte birçok kişinin emeği ve desteği bulunuyor.

Sürecin en başında, araştırmanın yürütülmesi Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu desteği ile gerçekleşti. Araştırmanın kapsamı ve analiz başlıklarının belirlenmesi amacıyla düzenlediğimiz uzman çalıştaylarına katılan ilgili akademisyen, sivil toplum temsilcileri, avukatlar ve kamu çalışanları fikir ve önerilerini bizlerle paylaştılar.

Araştırmanın önemli ayağını oluşturan derinlemesine görüşmelerde, yazarlar haricinde PODEM stajyerlerinden Efe Gürger, Doğa Ünlü, Leyla Ayşegül Kandemir ve Elif Ünlü, DİSA'dan Atalay Göçer ve Bahtiyar Mermertaş ve KAMER'den Ayten Yakut destek oldu.

Araştırma fikrinin oluşmasında Sabiha Senyücel Gündoğar ile araştırmanın içerik kurgusu, analizi ve rapor hazırlığı aşamalarında çalışmaların danışmanlıklarını yürüten ve/veya projemize destek olan Dr. Vahap Coşkun, Dr. Mine Yıldırım, Dr. İdil Elveriş, Prof. Murat Erdoğan, Av. Meline Çilingir, Av. Tuğçe Duygu Köksal, Av. Gurbet Gözde Engin, Av. Sevgi Erarslan ve Av. Emirhan Özdemir fikir ve tavsiyeleriyle bizlere ayrıca destek verdiler. Araştırma kapsamı, analiz başlıkları ve sonuçların değerlendirilmesinde araştırmanın her aşamasında katkılarını bizimle paylaştılar.

PODEM Genel Direktörü Dr. Aybars Görgülü ve Proje Koordinatörü Emir Bayburt projenin başarılı bir şekilde tamamlanmasını sağlayarak, raporun yayıma hazırlanma sürecini titizlikle yürüttüler.

Son olarak, araştırmanın temelini oluşturan görüşmelerde Türkiye'nin farklı şehirlerinden zamanlarını ayırıp katılan tüm katılımcılar, birikimlerini ve düşüncelerini samimiyetle bizlerle paylaştılar.

Emeği geçen ve araştırma sürecimize destek olan herkese içten teşekkürlerimizi sunarız.

İçindekiler

5	1. Giriş
7	Metodoloji
11	2. Araştırma Bulguları
11	2.1 Adalete Erişim Kavramı: Uzmanlar Adalete Erişimi Nasıl Tanımlıyor?
12	2.2 Türkiye’de Adalete Erişimde Yaşanan Problemler:
12	2.2.1 Ekonomik Temelli Engeller
16	2.2.2 Yapısal Engeller
20	2.2.3 Sosyal Engeller
23	2.3 Adalete Erişime Yönelik Algılar
27	2.4 Türkiye’de COVID-19 Pandemi Süreci ve Kadınların Adalete Erişimi
29	2.5 Türkiye’de Adalete Erişim Alanında Olumlu Gelişmeler ve İyi Uygulama Örnekleri
31	2.6 Beklentiler ve Öneriler

Kaynakça

Atıf Yapılan Mevzuat Listesi

1. Giriş

Adalete erişim, özellikle 1960'lı yıllarda, sosyal devlet kavramının yaygınlaşması ve "hukuku toplumsal gerçeklikle bir arada düşünen hukuki gerçekçilik" akımının bir uzantısı olarak ortaya çıkan bir akımdır.¹ Türkiye'de ise 2000'lerden bu yana hukuk literatüründe yer almaya başlamış ve gerek akademi gerekse sivil toplumun ilgisini çeken konulardan biri haline gelmiştir.

Akademik çalışmalarda adalete erişim kavramının amacı, yasalarla çizilen ideal adalet sisteminin gerçek hayattaki karşılığının her zaman adil olmayabileceği ve bu nedenle hukukun yalnızca yasalarla değil, yasaların uygulanmasıyla ortaya çıkan sonuçların adil olup olmadığının değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır.² Bu nedenle adalete erişim hukuka bütüncül bir yaklaşım olarak da nitelendirilmektedir.³

Adalete erişim kavramının tanımı üzerinde bir fikir birliği olmamakla birlikte, yaygın olarak "bireyin talebini mahkemenin dikkatine sunabilmesi ve mahkemenin bu talebi karara bağlaması anlamında kullanılmaktadır".⁴ Daha kapsamlı bir bakış açısı adalete erişimi "bireyin yalnızca hukuk mahkemesine ulaşımını değil, aynı zamanda davasının adil yargılanma ve hakkaniyetin maddi ölçütlerine binaen değerlendirilmesini ve karara bağlanmasını ifade eder" diye tanımlar.⁵ Dar anlamıyla adalete erişim ise "ihtiyaç sahiplerine sağlanan ve yokluğunda hukuk yollarının ancak fahiş avukat ve mahkeme masraflarını karşılayabilen kişiler tarafından yararlanılabilecek hale getiren adli yardımı" ifade etmektedir.⁶ Son olarak, adalete erişimin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik çaba da adalete erişim sürecinin bir parçası olarak görülmektedir: "Ekonomik (...) ve sosyal (...) adaletsizlikten kaynaklanan engellerle mahkemelere ulaşımın (...) zor olması, yasal sürecin ve işlemlerin karmaşık olması, hukuk sisteminin hantallığı, etkisiz icra mekanizmaları gibi yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını ve (...) herhangi bir nedenle ayırım

¹ Seda Kalem, Türkiye'de "Adalete Erişim": Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011'den derlenmiş 'Kadınlar ve "adalete erişim": Türkiye özelinde kısa bir değerlendirme' adlı makaleden.

² Duygu Hatipoğlu Aydın "Kadınların Adalete Erişimi", Ankara Barosu Dergisi, 2015/4, s.79-107.

³ Gökçeççek Ayata, 'Kadınların Adalete Erişimi: Mevzuat, Engeller, Uygulamalar ve Sivil Toplumun Rolü', Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi (2009) <<https://openaccess.bilgi.edu.tr/bitstream/handle/11411/1150/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20adalete%20eri%C5%9Fimi%20mevzuat%2C%20engeller%2C%20uygulamalar%20ve%20sivil%20toplumun%20rol%C3%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y.>>>.

⁴ Francesco Francioni, 'The Rights of Access to Justice under Customary International Law', "Access to Justice as a Human Right", Oxford University Press (2007) s.1.

⁵ A.g.e.

⁶ A.g.e. (Vurgu yazarlar tarafından eklenmiştir.)

gözetilmeksizin herkesin adaletten eşit şekilde yararlanma hakkını anlatır".⁷ Kadınların adalete erişimi ise, Türkiye ve dünyada kadınların cinsiyete dayalı şiddet ve ayrımcılığa maruz kalması nedeniyle ayrı bir başlık olarak özel bir ilgi gerektirmektedir.⁸

Buradan hareketle bu rapor adalete erişime genel bakışın yanı sıra kadınların adalete erişimi konusunda güncel durum ve gelişmelere, adalete erişimde yaşanan zorluklara ve bu zorlukların aşılması için yapılabileceklerle, başarılı uygulama örneklerine ve çözüm önerilerine odaklanmaktadır. Bu çalışma ile kadınların adalete erişimi konusunda beklenti ve öneriler derlenerek politika yapım sürecine katkı sunulması amaçlanmıştır.

Rapor beş bölüm halinde hazırlanmış olup, ilk bölümde katılımcıların adalete erişimi nasıl tanımladıkları analiz edildi. İkinci bölümde ise kadınların adalete erişimde karşılaştıkları problemleri ekonomik temelli engeller, yapısal engeller, sosyal engeller ve çoklu temelde hak özneleri olarak kadınların karşılaştıkları sorunlar olarak inceledik. Üçüncü bölümde, katılımcıların adalete erişime yönelik algılarına odaklanırken, adalete güven ve adalete güvenin önündeki endişeler, adli çalışanlara güven, sivil toplum kuruluşlarının adalete erişimdeki yeri ve sivil toplum kuruluşlarına duyulan güven, verilen cezaların uygunluğu, yeterliliği, etkililiği, caydırıcılığı ve uygulanması, adli çalışanların kadın olmasının, kadınların adalete erişiminde ne gibi avantajlar veya dezavantajlar yaratacağı gibi konular üzerinde durduk. Dördüncü bölümde Türkiye’de Covid-19 pandemisi ile sahada hangi problemlerle karşılaşıldığını analiz ederken, beşinci bölümde ise Türkiye’de adalete erişim alanında olumlu gelişmeler ve iyi uygulama örneklerini sunmaya çalıştık. Raporun son bölümünü ise katılımcıların beklenti ve önerilerine ayırdık.

Metodoloji

Çalışma çerçevesinde 37 kişi ile derinlemesine mülakat yapıldı. Türkiye ve Türkiye’de uzun yıllar sahada bulunmuş yurtdışından katılımcıların görüşlerini almak için temel olarak nitel bir araç kullanıldı. Çalışmada sunulan bulgular, katılımcıların görüş ve algılarına dair genel bir değerlendirme yapmayı değil, kadınların adalete erişimi konusunda öne çıkan başlıklarda bir görüş sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, aşağıdaki tabloda da belirtildiği üzere çalışmayı keşif çalışması ve nitel araştırma olmak üzere iki temel aşamada yürüttük:

⁷ Gökçeççek Ayata, 'Kadınların Adalete Erişimi: Mevzuat, Engeller, Uygulamalar ve Sivil Toplumun Rolü', Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi (2009) <<https://openaccess.bilgi.edu.tr/bitstream/handle/11411/1150/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20adalete%20eri%C5%9Fimi%20mevzuat%2C%20engeller%2C%20uygulamalar%20ve%20sivil%20toplumun%20rol%C3%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.

⁸ Duygu Hatipoğlu Aydın "Kadınların Adalete Erişimi", Ankara Barosu Dergisi, 2015/4, s.85.

TABLO 1: METODOLOJİ SÜRECİ

Evre	Literatür Taraması	Analiz ve Soru Başlıkları Çalışması	Masa Başı Araştırması
Keşif çalışması	*Literatür taraması	* Türkiye’de ve yurtdışında adalete erişim alanında yapılan araştırmaların derlenmesi	* Masa başı araştırması (literatür, soru formları)
	* Uzman çalıştayları: Kadınların adalete erişimi alanında çalışan paydaşlarla uzman çalıştay gerçekleştirilmiştir.	* Fikirlerin alınması ve araştırma çerçevesinin, içeriğin ve analiz başlıklarının derinleştirilmesi * Adalete erişim alanında Türkiye’de ve dünyada yapılmış çalışmaların incelenmesi * Metodoloji ve soruların ifade ediliş biçimlerine ilişkin teknik geri bildirimlerin alınması	* Kadınların adalete erişimi alanında çalışan uzmanlarla uzman çalıştay düzenlenmiştir. Ayrıca yüz yüze ve çevrimiçi ön görüşmeler yapılmıştır.
Nitel araştırma	* Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme anketi için literatür taraması yapılması	* Saha çalışmalarında kullanılan anketin hazırlanması ve proje ekibi toplantıları	* Araştırmanın temel analiz başlıklarının belirlenmesi * Adalete erişim konusunda geniş kapsamlı önceden gerçekleştirilmiş kamu ve sivil toplum araştırmaları ile akademik çalışmaların incelenmesi
	* Türkiye’de 11 ve yurt dışından 1 şehirde (Ankara, Antalya, Batman, Diyarbakır, Edirne, Hakkari, İstanbul, İzmir, Londra, Mardin, Nevşehir, Van) uzmanlarla derinlemesine görüşmelerin gerçekleştirilmesi	* Uzmanların adalete erişim konusundaki algıları, sahada karşılaştıkları problemler, iyi uygulama örnekleri, beklentileri ve önerileri ile ilgili verilerin toplanması	* Bir adet yarı yapılandırılmış görüşme anketi hazırlanmıştır.

1. Keşif Çalışması: Çalışmanın ilk evresinde aşağıdaki alanlarda önceden yapılan ilgili çalışmaları incelemek amacı ile bir keşif çalışması yürütüldü ve şu konulara odaklandı: (1) Adalete erişim kavramına yönelik algılar, (2) Adalete erişimde sahada karşılaşılan problemler, (3) Türkiye’de adalete erişim alanında iyi uygulama örnekleri ve olumlu gelişmeler, (4) Covid-19 pandemisi ve adalete erişim, (5) Adalete erişime yönelik beklentiler ve öneriler. Bu evrede başlıca iki araç kullanıldı:

- **Literatür taraması:** Adalete erişim alanında Türkiye ve yurtdışında yapılan akademik çalışmaların yanı sıra dünyada yapılmış benzer çalışmalar derlendi ve analiz edildi.

- **Ön görüşmeler ve uzman çalıştayları:** Sahaya çıkmadan ve saha için kullanılacak olan soru formunu hazırlamadan evvel Türkiye’nin farklı bölgelerinden uzmanlarla ön görüşmeler ve uzman çalıştayları gerçekleştirildi. Bu çalıştaylarda, kadınların adalete erişim alanında karşılaştıkları

problemler ve soru formumuzu şekillendirecek adalete güven, iyi uygulama örnekleri ve Covid-19 pandemisi sürecinde kadınların adalete erişimi gibi konular hakkında tartışıldı.

2. Nitel araştırma: Nitel araştırma kapsamında, kadınların adalete erişimi alanında çalışan uzmanlara (avukatlar, sivil toplum temsilcileri, akademisyenler, psikologlar vb.) adalete erişimden ne anladıkları, kadınların adalete erişiminde yaşanan sorunlar, adalete güven, COVID-19 pandemi sürecinin kadınların adalete erişimine etkisi, kadınların adalete erişimindeki olumlu gelişmeler ve iyi uygulama örnekleri, beklenti ve önerileri soruldu.

Literatür taraması ve uzman çalıştaylarından faydalanılarak kapsamlı bir yarı yapılandırılmış mülakat formu hazırlandı.

Mülakat için katılımcılar Türkiye’de kadınların adalete erişimi alanında deneyim sahibi avukatlar, sivil toplum uzmanları, akademisyenler, psikologlar ve kamu çalışanları arasından seçildi.

Saha çalışması süreci: Türkiye’den ve yurt dışından toplam 37 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirildi (Bkz. Tablo 2). Katılımcılar Ankara, Antalya, Batman, Diyarbakır, Edirne, Hakkâri, İstanbul, İzmir, Londra, Mardin, Nevşehir, Van şehirlerinde görev yapmaktaydılar (Bkz. Tablo 3).

Katılımcıların seçiminde kartopu örnekleme yöntemi kullanıldı ve görüşmeler COVID-19 pandemi süreci nedeniyle kısmen yüz yüze kısmen internet üzerinden yapıldı.

Derinlemesine görüşmeler 40 ila 120 dakika arasında sürdü ve Eylül 2020 ile Eylül 2021 arasında tamamlandı. Görüşmeler Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları Derneği’nden (PODEM) iki, Kadın Merkezi Vakfı’ndan (KAMER) bir araştırmacının katılımı ile gerçekleştirildi. Tüm katılımcılar, araştırma projesi konusunda bilgilendirildi, sözlü rızaları önceden alındı ve tüm görüşmeler Kişisel Verileri Koruma Kanunu kuralları çerçevesinde anonim olarak saklandı.

TABLO 2: KATILIMCI SAYISI

Derinlemesine görüşmeler	37
Türkiye’den katılımcılar	35
Yurtdışından katılımcılar	2

TABLO 3: KATILIMCILARIN KONUMLARI

Şehirler ve katılımcı sayıları	
Ankara	3
Antalya	7
Batman	3
Diyarbakır	1
Edirne	1
Hakkâri	3
İstanbul	8
İzmir	5
Londra	2
Mardin	1
Nevşehir	2
Van	1
Toplam	37

TABLO 4: BÖLGELERE GÖRE KATILIMCILAR

Bölge	Katılımcı sayısı
Marmara Bölgesi	9
Ege Bölgesi	5
Akdeniz Bölgesi	7
İç Anadolu Bölgesi	5
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	5
Doğu Anadolu Bölgesi	4
Toplam	37

2. Araştırma Bulguları

2.1 Adalete Erişim Kavramı: Uzmanlar Adalete Erişimi Nasıl Tanımlıyor?

Adalete erişim kavramı, birçok araştırmacının da üzerinde fikir birliği yaptığı üzere, muğlak ve farklı yorumlara açık bir kavram olarak literatürde yerini almaktadır.⁹ Araştırma kapsamına göre kadınların adalete erişimi alanında çalışmalar yapan avukat, akademisyen, kamu görevlisi, psikolog ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan katılımcılara öncelikli olarak adalete erişim kavramını nasıl tanımladıklarını ve adalete erişim dendiğinde akıllarına neler geldiğini sorduk.

Görüşmelerde adalete erişim kavramı ile ilgili katılımcılar üç temel unsurun altını çizdi: (1) **Çok boyutlu bir süreç olduğu;** (2) **dezavantajlı grupların adalete erişimi konusu;** (3) **adalet mekanizmalarına erişebilirlik.** Güncel literatürle paralel olarak katılımcılar ilk olarak adalete erişimi farklı boyutları olan, içerisinde sadece yargı organlarına başvurmadan farklı dinamikleri ve etkenleri barındıran bir süreç olarak tanımladılar.¹⁰ Adalete erişimdeki problemlerin tespiti ve bu problemlerin en aza indirilmesi için gereken önlemlerin alınması da bu dinamik ve etkenler arasında. Ayrıca adalete erişim sürecinin sonunda adaletin sağlandığına dair edinilecek olan tatmin olma duygusu da adalete erişimde diğer bir önemli dinamik. Bu bağlamda da ikinci olarak, adalete erişim kavramının en çok - içerisinde kadınların da bulunduğu - dezavantajlı grupların adalete erişiminde karşılaştıkları zorlukların tespiti ve bu zorlukların ortadan kaldırılması için gerekli adımların atılmasına bağlı olarak şekillendiğini vurguladılar.

“Sadece mahkemeye erişmekten oluşmuyor, insanların arasındaki uyumsuzlukları çözebilmek için gerekli tüm mekanizmaları kapsıyor.” (K13, Akademisyen, Londra)

“Adalete erişim, oldukça geniş ve pek çok odak noktası olan bir alan. Mülteciler, kadınlar ,çocuklar ve azınlıklar bu süreçten en olumsuz etkilenen gruplar. Adalete erişim, sadece yargı organlarına başvurmayı içermiyor. Yargı organlarına başvuru sürecindeki engellerin saptanarak kaldırılması, yargılamanın usul ve kurallarıyla hak arayana en kısa sürede ve en az masrafla yapılıp kişinin hakkı olana kavuşma yolunun açılması ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını ifade ediyor.” (K17, Avukat, Mardin)

⁹ Tom Cornford 'The Meaning of Access to Justice' in Ellie Palmer and others (eds), Access to Justice: Beyond the Policies and Politics of Austerity (Hart Publishing 2016) 28.

¹⁰ Francesco Francioni, 'The Rights of Access to Justice under Customary International Law', "Access to Justice as a Human Right", Oxford University Press (2007) s.1.

Bununla birlikte üçüncü olarak, bireylerin adalete nasıl eriştiğinin adalete erişim kavramı ile doğrudan ilgisi olduğu vurgulandı. Adalete, bilgiye ve adli mekanizmalara hızlı ve kolay erişilebilirliğin adalete erişim kavramına içkin olduğunun altı çizildi.

“Adalete erişim, bireyin en hızlı, en kolay, en ucuz şekilde adalete erişmesidir.” (K11, Sivil Toplum Temsilcisi, Hakkari)

“Adalete erişimi hukuki mekanizmalara ulaşımın zorluğu ve kolaylığı çerçevesinde tanımlarım. Kişi ne kadar kolaylıkla adalete ulaşabiliyor? Kurumlara ve mekanizmalara erişimi nasıl? Sadece adliyeler değil; kolluk kuvvetleri, teknolojiye erişim gibi durumlar da adalete erişimde etkili.” (K1, Avukat, İstanbul)

2.2 Türkiye’de Adalete Erişimde Yaşanan Problemler:

Yapılan görüşmelerde adalete erişimde kadınların en sık karşılaştığı problemlerin ve engellerin tespit edilmesi amaçlandı. Bu sebeple katılımcılara kadınlar özelinde adalete erişimde karşılaştıkları en belirgin problemlerin neler olduğu soruldu. Kadınların adalete erişimde yaşadıkları problemler ve karşılaştıkları engeller üç temel kategoriye ayrılıyor: (1) **ekonomik temelli engeller**, (2) **yapısal engeller** ve (3) **sosyal engeller**.

“Kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı sosyal, yapısal ve ekonomik sorunlar nedeniyle mağdur olmaktadır. Eğitimsizlik, yoksulluk, ailevi baskı ve toplumsal dışlanma gibi nedenler kadınların adalet arayışlarında mağdur olmalarına sebebiyet vermektedir. Kadınlar sadece cinsiyetlerinden dolayı yani sadece kadın olduklarından dolayı toplumumuzda eşitsizliğe maruz kalmaktadır, bu eşitsizlik maalesef yargı kurumlarında (mahkemeler, kolluk birimleri vb.) da devam etmektedir. Bu durum kadınların adalete erişimi olumsuz etkilemektedir.” (K15, Avukat, Batman)

Katılımcılardan gelen ekonomik, yapısal ve sosyal engellerle ilgili açıklamalar aşağıda ayrı ayrı incelendi.

2.2.1 Ekonomik Temelli Engeller

Kadınların adalete erişiminde dava süreçlerinin ekonomik yükü arasında yalnızca adli makamlar içerisinde yapılan masrafların değil, mahkemelere ulaşım, çocuk ve yaşlı bakım yükümlülüğünün ücretli devri, çalışan kadınlar açınsındansa mahkemedeki işlemlerin yürütülebilmesi için işverenden alınması gereken izinler gibi zorluklar da bulunmaktadır.¹¹ Yine dava süreçlerinin uzunluğu nedeniyle kadınlar bu masrafları yalnızca bir sefere mahsus olarak değil, defalarca yapmak durumunda kalabilmektedir.¹² Aslında yapısal bir soruna dönüşen dava süreçlerinin uzun olması da, farklı ücretlerin tekrar ödenmesine yol açarak kadınların adalete erişimini ekonomik yönden etkilemektedir.

¹¹ Seda Kalem, Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011’den derlenmiş ‘Kadınlar ve “adalete erişim”: Türkiye özelinde kısa bir değerlendirme’ adlı makaleden.

¹² Duygu Hatipoğlu Aydın “Kadınların Adalete Erişimi”, Ankara Barosu Dergisi, 2015/4, s.79-107.

2011 yılında yürürlüğe giren yeni Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) uyarınca hukuk mahkemeleri, henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi muhtemel masraflar için gider avansı almaya başlamıştır.¹³ 1 Ekim 2019 tarihli ve 30905 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan HMK Gider Avansı Tarifesi uyarınca, örneğin eşine karşı boşanma davası açmak, bunu yaparken de komşusunun tanık beyanına dayanmak isteyen ve evliliği süresince ruh sağlığının bozulduğunu ispat etmek üzere bilirkişi raporu almak isteyen bir kadın, 70TL(diğer işlemler)+50TL(tanık)+19TL(tanık tebligatı)+290TL(bilirkişi)+95TL(taraf sayısının beş katı kadar tebligat ücreti)=524TL’lik bir masraf yapmak durumundadır.¹⁴ Asgari Ücret Tespit Komisyonunun 2020 yılı asgari ücret kararına göre evli bir kişinin aldığı net asgari ücret 2.368,71TL’dir. Bu durumda evli bir kadının kendini bir avukat aracılığıyla temsil ettirmeksizin boşanma davası açmak istemesi durumunda gelirinin neredeyse ¼’ünü mahkeme masraflarına ayırması gerekmektedir.¹⁵ Davasını bir avukat aracılığıyla sürdürmek isteyen bir kadın ise, aylık ücretinin tamamından fazlasını boşanma davası için ayırmak durumunda kalabilmektedir.¹⁶

Kadın istihdamının toplam istihdam içindeki payı 2020’de %29,8’dir.¹⁷ Bunun yanı sıra, kadınların ücretleri de erkeklerin ücretlerine göre daha düşük seyretmektedir ve kadınlar iş gücünün dışında kalmalarından dolayı gelir yoksunluğu da yaşamaktadırlar.¹⁸ Bu sebeple adli yardım bu yoksulluğun ve yoksunluğun giderilmesi için atılmış temel adımlardan biridir. İstanbul Barosu’nun 2016-2018 yıllarına ait çalışma raporuna bakıldığında, 2014-2016 yılları arasında adli yardım servisine başvuran 24.957 kişinin 21.411’i kadınlardır.¹⁹ Bu veriler kadınların adli yardıma erkeklerden daha fazla ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.²⁰ Barolar, bu hizmeti vermek isteyen avukatları adli yardım konusunda özel olarak eğitmekte ve ardından baro tarafından oluşturulan sisteme kaydederek sıra ve puan usulüyle başvuruları dağıtmaktadır. Barolar adli yardım hizmetinden yararlanmak isteyen kadınlardan oturdukları semtin muhtarına başvurarak bir fakirlik belgesi almalarını talep etmektedir.²¹ Fakirlik belgesi ise ancak, asgari ücret dahil hiçbir geliri ve sosyal güvencesi bulunmayan, adına (üzerinde filli tasarruf hakkı bulunmasa dahi) hiçbir ev veya taşıt bulunmayan kişilere verilir. Bu durumda örneğin asgari ücretle geçinen bir kadının fakirlik belgesi alması ve ücretsiz avukat desteğinden yararlanması zorlaşacaktır. Yine aynı şekilde oturduğu semte şiddet korkusu sebebiyle dönmek istemeyen kadın bu hizmeti alamayacaktır.

¹³ A.g.e.

¹⁴ PTT’nin 2019 yılı tarifesi uyarınca tebligat ücreti 19TL’dir <[https://www.ptt.gov.tr/Lists/Tarifeler/Attachments/56/Posta%20ve%20Telgraf%20C3%9Cret%20Tarifesi%20\(Tebligat%2001.11.2019\).pdf](https://www.ptt.gov.tr/Lists/Tarifeler/Attachments/56/Posta%20ve%20Telgraf%20C3%9Cret%20Tarifesi%20(Tebligat%2001.11.2019).pdf)>; 30 Mayıs 2019 tarihli ve 30789 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2019 Yılı Asgari Ücret Tarifesi Tebliği’ne göre “Aile, iş ve kadaastro mahkemelerinde görülen dava ve işler için” bilirkişi ücreti 290TL’dir; 20 Aralık 2019 tarihli ve 30984 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2020 Yılı Tanıklık Ücret Tarifesi Tebliği’ne göre “Tanığa, tanıklık nedeniyle kaybettiği zamanla orantılı olarak günlük 25,00 ilâ 50,00 Türk Lirasına kadar ücret ödenir”.

¹⁵ 2020 Yılı Asgari Ücreti ve Asgari Ücrete Bağlı Tutarlar için bkz. <<https://www.pwc.com.tr/2020-yili-asgari-ucreti>>.

¹⁶ TBB’nin 2 Ocak 2020 tarihli ve 30996 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2020 yılı Avukatlık Asgari Ücret Tarifesine göre aile hukukundan kaynaklanan davalarda avukata ödenecek asgari miktar 3400TL’dir. <<https://www.istanbulbarosu.org.tr/UcretTarifeleri.aspx>>; İstanbul Barosu’nun Tavsiye Niteliğindeki En Az Ücret Çizelgesi’ne göre ise bu miktar, dava çekişmeli nitelikte ise 10.000TL’dir <<https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/tavsiyeucrettarife2020.pdf>>.

¹⁷ TÜİK, 2020, <<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2020-33792>>.

¹⁸ Duygu Hatipoğlu Aydın “Kadınların Adalete Erişimi”, Ankara Barosu Dergisi, 2015/4, s.79-107.

¹⁹ İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2016-2018, s.336 <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/ISTANBUL_BAROSU_CALISMA_RAPORU_2016_2018.pdf>.

²⁰ İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2016-2018, s.336.

²¹ Bu uygulama şehre ve baroya göre değişmektedir. Örneğin, İstanbul barosu şiddet mağduru kadınlardan fakirlik belgesi istemezken bazı barolar ek belgeler (örneğin tapu müdürlüğünden üzerine ev kaydı, karayolları ve trafik müdürlüğünden üzerine araç kaydı olmadığına ve bankalardan hesabı olmadığına dair belgeler) isteyebilmektedir.

Türkiye’de iş hayatına katılan orta sınıf kadınların ise ekonomik güçleri oranında ücretli çocuk ve yaşlı bakım hizmetine başvurduğu gözlemlenmektedir. Bu ücretli emek yine ezici bir çoğunlukla başka kadınlar tarafından verilmektedir. Çocuk ve yaşlı bakımının ücretli ev işçilerine devredilmesi genellikle bu hizmeti veren ücretsiz devlet ve iş yeri kreşlerinin uygulamada erişilemez olmasından kaynaklanmaktadır. Ücretsiz kreş hakkı devlet tarafından “Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ile Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik” kapsamında yalnızca kuruluş kapasitesinin %3’ü oranında ücretsiz olarak “il müdürlüğüne tespit edilecek çocukların ücretsiz yararlanması için ayrılır” ve bu hizmetten yalnızca sığınakta veya cezaevinde kalan kadınların çocukları ve şehit ve gazi çocukları yararlanabilir.²² Keza belirtilen kişilerin de bu hizmetlere erişemediği görülmektedir.²³ Bunun dışında “Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik” uyarınca 150’den fazla kadın çalışanı olan işyerlerine 0-6 yaş arası çocuklar için kreş açma yükümlülüğü getirilmiştir ancak bu düzenleme herhangi bir yaptırıma bağlanmadığından uygulamada bu tip kreşlere neredeyse hiç rastlanmamakta, birçok kadınsa işini kaybetme korkusuyla işyerinden böyle bir hizmet talep edememektedir.²⁴ Normal şartlarda bu talep İş Kanunu uyarınca haklı nedenle fesih hakkını doğurabilmekte, ancak hakkın kullanımı fesih dışındaki bir yöntemle de bağlanmamakta ve yine kadın işçiler işini kaybetme korkusuyla bu yola başvurarak işyerinden ücretsiz kreş talep edememektedir.²⁵ Yaşlı bakımı açısından da, devletin sağladığı ücretsiz huzurevlerinden yalnızca bakacak kimsesi, geliri ve gayrimenkulü olmayan yaşlılar ve belediyelerin evde bakım aylığından yalnızca dar gelirli kimseler yararlanabilir.²⁶

Bu durum yaşlı ve çocuk bakımını üstlenen kadın ev işçileri açısından da güvencesiz istihdam anlamına gelmektedir. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu uyarınca ev işçileri ancak Ek Madde 9 kapsamında sigortalanabilmekte, ancak bunlardan 10 günün altında ev işlerinde çalışanların emeklilik primleri değil, yalnızca düşük bir oranda iş kazası ve meslek hastalığı sigortası primleri ödenir.²⁷ Uygulamada bu işçilerin göçmen olması halinde ise genellikle çalışma izni çıkarılmadığı ve herhangi bir sosyal sigortadan yararlandırılmadıkları görülmektedir.

Güncel literatür ve gelişmelere paralel olarak, ekonomik temelli problemler görüşmecilerin farklı örneklerle dile getirdiği en öncelikli sorun alanı olarak ortaya çıktı. En sık bahsedilen ekonomik temelli engeller şöyle özetlenebilir:

- (1) Kadınların iş gücüne katılım oranının düşük olması
- (2) Dava süreçlerinin pahalı olması
- (3) Bakım hizmetinin kadın üzerindeki ekonomik yükü
- (4) Genç işsizlik oranının yıllar içinde artışı

²² 30 Nisan 2015 tarihli ve 29342 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ile Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik” madde 50.

²³ İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu Gölge Raporu, s.39.

²⁴ Devrim Avcı, 9 Mayıs 2017, İstanbul, “Kreş yükümlülüğü, kadın işçi sayısına göre belirleniyor”, < <https://www.evrensel.net/yazi/79042/kres-yukumlulugu-kadin-isci-sayisina-gore-belirleniyor>>.

²⁵ A.g.e.

²⁶ 21 Şubat 2001 tarihli ve 24325 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği” madde 62.

²⁷ 31 Mayıs 2006 tarihli ve 26200 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Ek Madde 9.

"Dava süresi uzun, bu da masraf demek. Ekonomik yetersizlikleri besleyen bir durum." (K4, Avukat, İstanbul)

"İki temel problem var. Kadınların iş gücüne erişiminin daha kısıtlı olması ve giderek artan genç işsizliği." (K18, Avukat, Batman)

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2021 yılında yayınladığı ve kadınların ekonomiye ve politik hayata katılımlarını, eğitime ve sağlık olanaklarına erişimini değerlendiren Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu'na göre Türkiye toplumsal cinsiyet eşitliği açığını kapamada 156 ülke arasından 133'üncü sırada bulunuyor.²⁸ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nce (KSGM) Eylül 2019 yılında yayınlanan "Türkiye'de Kadın" başlıklı rapora göre ülkede kadın istihdamı 2018 yılında halen %34,2 seviyesinde bulunuyor ve kadınların iş gücüne katılmama nedenlerinin başında %54,8'lik bir oranla "ev işleriyle meşgul olma" sebebi geliyor.²⁹ Bazı katılımcılar kadınlar üzerindeki bakım yükümlülüklerini azaltmak amacıyla çocuk, engelli ve yaşlı bakımına ilişkin destek ve teşviklerin yetersiz olmasının kadınların adalete erişiminde caydırıcı bir etken olduğunu vurguladı:

"Kadınların üzerindeki bakım yükünü azaltan çok fazla kadın merkezli devlet ve adalet kurumları yok. Örneğin kreşler ve yaşlı bakım hizmetleri adli kurumlarda mevcut değil." (K1, Avukat, İstanbul)

"Çocuklu kadınlar çocuklarına bakmak zorundalar, bırakacak yerleri yok. Çocuklarıyla adli yardım kurumuna gelemiyorlar. Bu süreçte istenen belgeler için birkaç farklı kuruma fiziksel olarak gidilmesi gerekiyor. Bu süreç kadınlar için zor." (K15, Avukat, Batman)

Kadınlar üzerindeki bakım yükümlülüklerini azaltmak amacıyla çocuk, engelli ve yaşlı bakımına ilişkin devletin sağladığı kreş ve yaşlı bakımevleri gibi kurumların sayıca yetersizliği doğrudan ekonomik temelli problemlere sebep olan iki önemli noktayı vurguluyor: (1) Evde ev içi emek, çocuk, yaşlı ve engelli bakımı gibi işleri toplumsal cinsiyet normları gereği üstlenmek durumunda kalan kadınların iş gücüne katılımının daha zor olması ve (2) bakım hizmetlerinin genellikle kadınların sorumluluğunda olmasının maddi yetersizlik nedeniyle adli mekanizmalara başvurmada caydırıcı bir etken olması.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nin (OHCHR) Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Komisyonu tarafından desteklenen 2013 tarihli 53. yarım günlük oturumunda sonuçlandırdığı kadınların adalete erişimi kavramı notunda da, pratik ve ekonomik bariyerlere dikkat çekilmiştir.³⁰ Bunların arasında kadınların ekonomik bağımsızlık ve güvencelerinin olmaması; ulaşım, yiyecek-içecek, barınma ve güvenlik için genellikle başka kişilere veya kendilerine şiddet uygulayan kişilere bağımlı olmaları; ev içi emek, çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumlulukların tamamen kadınların üzerinde olması sayılmıştır.³¹ Bu sorunları üstesinden gelinebilecek hale getirmek içinse düşük maliyetli hukuki destek, adli yardım, kriz merkezleri, sığınaklar, acil yardım hatları, danışmanlık, tıbbi veya psikolojik destek

²⁸ WEF Gender Gap Report 2021, s.10 <http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf >

²⁹ KSGM "Türkiye'de Kadın" (2019), s.41-42 <<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19172/tr-de-kadin-eylul.pdf>>.

³⁰ OHCHR Access to Justice – Concept Note for Half Day General Discussion Endorsed by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women at its 53rd Session, (2013)

³¹ A.g.e.

gibi mekanizmalar oluşturulması tavsiyesinde bulunulmuştur.³² Anılan destek mekanizmalarının bir kısmı Türkiye’de devlet tarafından sağlanmış (adli yardım, sığınak), bir kısmı ise halen uygulamaya girmemiştir (acil yardım hattı, kriz merkezi).³³ Bununla birlikte sağlanan destekler katılımcıların aşağıda belirttikleri hususlar açısından bazen yetersiz kalmaktadır. Örneğin bazı katılımcılar, adli yardımdan faydalanabilmek için istenen maddi imkânsızlık kriterinin sağlanmasındaki zorluklardan dolayı adli yardıma ihtiyaç duyan kadınların bu imkândan yararlanmakta zorlandıklarını vurguladılar.

“Adli yardıma başvuruda istenen belgeler, şartlar nedeniyle kadınların bir kısmı bu şartları sağlayamadığından ücretsiz avukat desteğinden yararlanamamaktadır. Keza kadınların, dava açma süreçlerinde yargılama giderlerinden muaf tutulabilmesi için hâkimin, kadının yoksul olduğuna ‘ikna olması’ gerekir.” (K15, Avukat, Batman)

“Bireyin ekonomik durumu. Türkiye’de adalete erişim çok ucuz diye düşünenler de var. Harç ücretleri düşük gözükebilir ama bunu bir vekille temsil etmek istediğinizde çok farklı ücretler çıkıyor. Kişiler hakkını aramaktan vazgeçebiliyor.” (K23, Akademisyen, Antalya)

“Avukatlık hizmetine erişim sıkıntısı var. Bana gelen kadınların hiçbir geliri yok. Ailesinden üstüne işe yaramaz bir mülk görünüyor ve bundan dolayı ücretsiz avukat yardımı alamıyorlar.” (K25, Psikolog, Antalya)

Sonuç olarak katılımcıların değindiği ve literatürde de paralel şekilde ele alındığı gibi, kadınların adalete erişiminde dava süreçlerinin ekonomik yükü arasında yalnızca adli makamlar içerisinde yapılan masrafların değil, mahkemelere ulaşım, çocuk ve yaşlı bakım yükümlülüğünün ücretli devri, çalışan kadınlar açısından mahkemedeki işlemlerin yürütülebilmesi için işverenden alınması gereken izinler gibi zorluklar da bulunmaktadır.³⁴ Yine dava süreçlerinin uzunluğu nedeniyle kadınlar bu masrafları yalnızca bir sefere mahsus olarak değil, defalarca yapmak durumunda kalabilmektedir.³⁵

2.2.2 Yapısal Engeller

Katılımcılar mevzuat açısından büyük eksiklikler olmadığını vurgularken genellikle uygulamadaki yapısal engellerin (1) **toplumsal cinsiyet eşitsizliği**, (2) **dava sürecinin uzun olması** ve (3) **bilgi eksikliği** olduğunu söylediler. En sık bahsettikleri yapısal engel adalet mekanizmalarında hüküm süren ataerkil yapı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği oldu.

³² A.g.e.

³³ Acil yardım hattı yerine ALO183 kadın, çocuk, aile, yaşlı, engelli ve şehit yakınlarına bulunmaktadır. Ancak bu hat örneğin İstanbul Sözleşmesi madde 24’te bahsi geçen ve yalnızca şiddet mağdurlarına yönelik uzmanlaşmış 7/24 hizmet veren bir hat değildir. Aynı şekilde İçişleri Bakanlığı’nın başlattığı KADES akıllı telefon uygulaması da yalnızca emniyet ekiplerine mağdurun yerini bildirmekte, herhangi bir sosyal, psikolojik veya hukuki destek sağlamamaktadır. Bkz. <<https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades>>.

³⁴ Seda Kalem, Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011’den derlenmiş ‘Kadınlar ve “adalete erişim”: Türkiye özelinde kısa bir değerlendirme’ adlı makaleden.

³⁵ Duygu Hatipoğlu Aydın “Kadınların Adalete Erişimi”, Ankara Barosu Dergisi, 2015/4, s.79-107.

"Dava süreçlerinin yıpratıcı olması, uygulamaların standart olmaması, toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde adalet sisteminin oturtulmamış olması. Aslında ortada bir zihniyet sorunu var." (K2, Avukat, İstanbul)

"Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yaratmış olduğu atmosfer nedeniyle, kadınlar hayatlarının her alanında engellerle karşılaştığı gibi adalet arayışlarında da adalete erişim süreçlerinde de engellerle karşılaşmaktadırlar." (K15, Avukat, Batman)

"Yavaş ve uzun süren bir süreç, istikrarlı da değil, yavaş ve sekteye uğrayan bir süreç olduğundan, mahkemelerde sürünmek olarak belirtiliyor. Bir taraf iyi niyette adalet aramaya çalışırken diğeri süründürmek için yapabiliyor." (K30, Avukat, İzmir)

Adalet mekanizmalarına hâkim ataerkil yapı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sebepleri arasında mahkemelerde ve kolluk kuvvetlerinde çalışan kadın personel sayısının düşüklüğü, personelin toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde mesleki eğitiminin yetersizliği ve bunun sonucu olarak kadınların özellikle ev içi şiddet durumunda radikal bir çözüm sunabilecek dava yolundansa arabuluculuk ve uzlaştırma gibi ara yöntemlere yönlendirilmesi vurgulandı.

"Özellikle şiddet durumunda arabuluculuk ve uzlaştırma, şiddet uygulayanla yüz yüze geldiği için kaçınılması gereken bir yöntemken arabulucuların kişileri buna zorladığı gözlemleniyor uygulamada." (K1, Avukat, İstanbul)

GREVIO (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu, 2018) komitesi de Türkiye ile ilgili yayımladığı ilk ülke değerlendirme raporunda ayrımcı ve ataerkil uygulamalara dikkat çekmiş, yetkilileri kadınları ve kız çocuklarını güçlendirici program ve aktiviteler düzenlenmesi ve bu ataerkil sosyal yapıyı değiştirmesi yönünde teşvik etmiştir.³⁶

Katılımcılar **dava süreçlerinin uzamasının** iki temel probleme zemin hazırladığını belirtiyor. Birincisi, ekonomik temelli problemler bölümünde açıklandığı gibi, ekonomik olarak masrafların (avukat ve yol masrafları gibi) çıkması; ikincisi ise mağdurun dava sonuçlanana kadar aynı travmaya tekrar tekrar maruz kalması, inancın ve güvenin kırılması ve sonuç olarak adli mekanizmalara başvurmaktan vazgeçmesine yol açması.

"Süreç çok uzuyor. Kadının inancı kalmıyor. Güven vermiyor. Kadın bir uzaklaştırma kararı alıyor. Adam itiraz ediyor. Dosya bir üst mahkemeye düşüyor. Kadının beyanı esastır diyor kanun. Kanun da bu beyana göre kararını ver diyor. Ama hâkim delil istedi kadından ve duruşma kapısında kadın tekrar şiddete uğradı. Kadın karakola gidiyor. Karakol ikinci bir travma. Karakolda diyorlar ki yine mi sen geldin." (K9, Avukat, Van)

"Davaların uzamasıyla adalete erişime dair gelişen inançsızlık kişilerde 'bende farklı bir durum olmayacak' duygusu yaratıyor ve birçok kadının sırf bu yüzden adli mercilere başvurmadığı sonucunu ortaya çıkarıyor." (K16, Avukat, Diyarbakır)

³⁶ GREVIO (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) Turkey (2018).

Katılımcılar **bilgi eksikliği** konusunu iki boyutlu olarak dile getirdi. Bunlardan ilki adli personelin yeterli bilgiye sahip olmaması iken ikincisi ise kanun dili ve usullerinin karışık olmasından kaynaklı olarak kadınlardaki bilgi eksikliği olarak ortaya çıktı. Dilin anlaşılır olmaması, hukuki eğitimsizlik, bilgiye erişim ve ana dili Türkçe olmayan kadınlar için tercüman hizmetinin yetersiz kalması en çok vurgulanan bilgi eksikliği sebepleri arasında sayıldı.

“Kurumlarda karşılaştıkları ilk muhataplar yeterince bilgili değil, yönlendirmiyorlar, yardımcı olmuyorlar. Çok fazla bürokrasi var.” (K9, Avukat, Van)

“Bilgi meselesi en büyük sorun, vatandaşların tümünün anlayabileceği bilgi verilmiyor. Haberde daha basit bir dil ile nasıl söylenebilir onu düşünmeleri gerekiyor. (...) İlla danışmanlık değil, temyiz süresinin on gün olduğunu bilmek gibi bir şey de bilinmeli. İnsanların danışmanlıktan önce bilgiyi bilmeleri gerekiyor. Bazı durumlar yüz yüze şeyler gerektiriyor. Hak farkındalığı gerekiyor.” (K13, Akademisyen, Londra)

“Şiddet görüyor musunuz diyoruz kadına. Hayır diyor ama ekonomik ve psikolojik şiddet görüyor. Bunları tanımlayamıyor ve başvuru alan bilgiye sahip değilse kadın haklarında kayıp yaşanabiliyor.” (K24, Avukat, Antalya)

Bir katılımcı kadınların adalete erişiminde en önemli mercilerden birinin kolluk kuvvetleri olduğunu ve kolluk kuvvetlerinin tedbirsizliklerinin veya alacağı tedbirlerin davanın seyrindeki önemine değindi:

“Özellikle kadınlar açısından, sorunlarını mahkemeye çıkarmada yaşadıkları en büyük sorun kolluk kuvvetleri seviyesinde. Savcılık ve diğer mahkeme aşamalarını belirleyen de bu ilk kolluk aşamasında verilen ifadeler, adli raporlar. Bunlar davanın seyrini oluşturuyor. Burada bir problem oluşunca soruşturma ve kovuşturma işlemleri de yetersiz kalıyor çünkü olaylara sığacağı sığacağına müdahale eden kesim mahkeme değil, kolluk. Ceza davaları için, kadınların genel olarak adalete erişimde ilk gittikleri nokta polisler sonra onların yönlendirmesiyle aile mahkemesi ve savcılıklar devreye giriyor.” (K19, Sivil Toplum Temsilcisi, Batman)

Katılımcılar arasından bir avukat hâkim, savcı ve avukatlarda travma bilgisi eksikliğinin özellikle çocuk ve kadınlarda hak kaybı ve ikincil travmalara sebep olduğunu vurguladı:

“Travma bilgisi olmaması bir problem. Örneğin küntleşme veya donma travma belirtilerinin yeni ortaya konan tanımları. Bunlar psikoloji literatürüne de yeni giren şeyler. Avukatların ve hakimlerin bunu bilmemesi mağdura neden sessiz kaldın, neden bağırmadın veya karşı koymadın gibi sorular sormalarına sebebiyet veriyor. Bu da mağdurda yeniden bir travma yaratıyor.” (K36, Avukat, Ankara)

Mahpus kadınlar özelinde yapılan görüşmelerde vurgulanan yapısal sorunlar ise mahpus kadınların haklarını bilmemesi ve cezaevi dışındaki işleri konusunda vasilerine bağımlı olma durumundan kaynaklanan problemler ve kısıtlılık hali olarak ortaya çıktı.

“Mahpus kadınlar özelinde, adli yardım servisinin özel bir servisi yok mahpus kadınlara. Vasileriyle iletişimleri yok. Medeni haklarını kullanamıyorlar. Vasiye ulaştı diyelim. Şehirleri

farklı olabiliyor. Mahpus kadın İstanbul'da, vasi İzmir'de olabiliyor. Adli yardımda böyle bir düzenleme yok. Aylar sürüyor sonra başvurmaları. (K5, Avukat, İstanbul)

Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği'nin (CİSST) yürüttüğü araştırmaya göre mahpus kadınların %50'si ücretsiz avukat desteği hakkında bilgi sahibi değil.³⁷ Mahpus kadınların adalete erişimindeki en önemli engellerden biri, ücretsiz avukat desteğinden haberdar olursa bile bu desteğe erişim konusu. Zira, mahpuslar cezaevi dışındaki işlerini ancak kendilerine mahkeme tarafından atanan vasiler tarafından yürütebilmekte. Çoğu zaman bu vasiler mahpusların bulunduğu farklı bir şehirde bulunabiliyor ve görevlerini yerine getiremiyorlar. Mahpus kadının tam da hukuki iddiasını öne süreceği kişinin kendisi, mahpusun vasisi de olabiliyor.³⁸ Örneğin, boşanma davası açmak isteyen mahpusun vasisi boşanmak istediği eş olabilir, bu nedenle adli yardımdan doğrudan avukat atanmasını talep edemeyen mahpuslar boşanma davası açmakta zorlanabiliyor. Kadın mahpuslar açısından çocuklarıyla kurulan kişisel ilişkiler de oldukça kısıtlı çerçevede oluyor ve mahpuslar bu konuda da hem kendi vasileri hem de çocuklarının velayetine sahip olan kişinin insafına kalabiliyor. Yine vasinin yardımıyla avukata ulaşabilen mahpuslar dahi, avukatla olan iletişimde çoğu kez vasilerine bağımlı olduklarından birçok zorlukla karşılaşabiliyorlar.³⁹

Bu konuya ek olarak bir katılımcı da özel eğitim gerektiren bireylerin adalete erişimde yaşadığı sorunlardan bahsederek şunları söyledi:

"Özel eğitim gerektiren bireyler görme, konuşma, zihinsel özel ilgi isteyen bireylerdir. Bu grupların yargıya erişimleri sağlanması için kolektif bilinç ve destek gerekir. Kadın ve sağlık çalışanları için şiddetin önlenmesi için düzenlemeler olsa da ek olarak özel ihtiyaç sahibi gruplar için özel olarak düzenlenmiş bir sistem ve yapılanma yok. Spesifik olarak yargıya erişimleri ile ilgili bir birim yok. Adliyede adil yargılanma birimi ve mağdur hakları birimi var. Avukattan faydalanabilmeyi sağlayan baroların da birimleri var. Baroların kadın kurulları var, bazı baroların engelli hakları kurulları da var ama yargıya erişim bakımından hayatı kolaylaştırıcı birimler değil." (K23, Akademisyen, Antalya)

Engelli kadınların adalete erişiminde, devlet tarafından nitelikli veri toplanmadığı ve bu doğrultuda ihtiyaç odaklı çalışmalar yürütülmediği gözlemlenmiş. Devlet tarafından yapılan en kapsamlı çalışma 2002 yılında yürütülmüş, bu çalışma kapsamında engelli bireylerin nüfusun %12,29'unu oluşturduğu bilgisine ulaşılmış, ancak engelli bireylerin toplumsal cinsiyet ve benzeri demografik verileri hakkında yeterli bilgiye halen ulaşılamamıştır.⁴⁰ Tıpkı göçmen kadınlar ve mahpus kadınlarda olduğu gibi birçok engelli bireyin haklarını bilmediği gözlemlenmiş, baroların engellilere özel birimlerinin bulunmaması, adliyelerde engellilere yönelik hizmetlerin sınırlı olması (Braille alfabesi veya sözlü açıklamalar bulunmaması, işitme engelliler için tercüman yetersizlikleri) ve pek çok hukuki kaynağın engelliler için ulaşılabilir olmaması engelli kadınların adalete erişimi önündeki en çarpıcı sorunlardır.⁴¹ Engelli Kadın

³⁷ A.g.e.

³⁸ Mine Akarsu, Duygu Doğan, Ezgi Duman, "Türkiye'de Kadın Mahpus Olmak", TCPS Kitaplığı, (2019), s.120-127.

³⁹ A.g.e.

⁴⁰ İstanbul Sözleşmesi İzleme Platformu Gölge Raporu.

⁴¹ Ali Taşçı, Mehmet Başçılilar, Tuba Nur Oğuz, Beste Menekşe, "Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü", Eşit Haklar İçin İzleme Derneği "Uluslararası Engelli Hakları Konferansı, Engellilerin Adalete Erişimi" içinde, İstanbul, (2018), s.80-87.

Derneği'nin yürüttüğü 2014 tarihli bir araştırmaya göre her yaşta ve engel gurubundan kadın şiddete uğramıştır.⁴² Buradaki en belirgin bulgu cinsel şiddete genellikle zihinsel engelli kadınların uğradığıdır ve bu şiddet ya en yakınları tarafından ya da kaldıkları kurum çalışanları tarafından gerçekleştirilmektedir.⁴³ Cinsel şiddete uğrayan zihinsel engelli kadınların hamile kalması durumundaysa ya kadına danışılmadan kürtaj yapılmakta veya kürtaj talebi reddedilmektedir. ⁴⁴ Yine sığınakların ve Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinin (ŞÖNİM) engelli kadınların ihtiyaçlarına uygun şekilde tasarlanmaması ve 6284 sayılı yasa uyarınca çıkarılan tedbir kararlarının engelli kadınların etkili biçimde yararlanmasını sağlayacak nitelikte olmadığı tespit edilmiştir. ⁴⁵

2.2.3 Sosyal Engeller

Kadınların adalete erişiminin önündeki belki de en önemli ve derin etkiyi yaratan engeller sosyal yapıdan kaynaklanmaktadır. Kadınların toplumsal cinsiyetlerine kodlanan ataerkil normlar, kadınların hareketlerini yalnızca dışsal olarak (polis, hâkim, savcı, avukat, aile ve mahallenin kadınlara karşı tutumu gibi) kontrol etmekle kalmaz, aynı zamanda içselleştirildikleri için kadınların hak arama hürriyetini büyük oranda sekteye uğratabilir. Katılımcılar sosyal engeller başlığı altında tüm dünyada toplumsal olarak hüküm sürmekte olan (1) **ataerkil yapının** yargı mekanizmalarında devam ettiğine dikkat çektiler. Katılımcılar bu hususun kadınların yargı mekanizmalarına başvururken çekinmelerine ve geri adım atmalarına sebep olmakla beraber yargı mekanizmalarında karşılaştıkları ayrımcı tutumlara da sebep olabildiğini vurguladı.

"Karar mekanizmasında cinsiyetçilik devam ediyor. Şiddeti hala anlayamadık. Şiddeti onaylayan kararlarda yaptırım uygulanmalı." (K3, Avukat, İstanbul)

"Ailevi baskı ve toplumsal dışlanma gibi nedenler kadınların adalet arayışlarında mağdur olmalarına sebebiyet vermektedir. Kadınlar sadece cinsiyetlerinden dolayı yani sadece kadın olduklarından dolayı toplumumuzda eşitsizliğe maruz kalmaktadır. Bu eşitsizlik maalesef yargı kurumlarında, mahkemeler, kolluk birimleri gibi yapılarda da devam etmektedir. Bu durum kadınların adalete erişimini olumsuz etkilemektedir." (K15, Avukat, Batman)

Kadınlar, (2) **içselleştirilmiş yargılar ve özgüven eksiklikleri** nedeniyle de haklarını öne sürmekten ve dava yoluna gitmekten çekinebiliyorlar.⁴⁶ Kadınların adli mekanizmalara başvurmaya çekinmeleri de hüküm süren erkek egemen anlayışın bir parçası olarak ortaya çıkıyor:

"Sosyo-psikolojik etkenler: Etrafım ne der? Ben adalete başvursam bile sonuç alamam ve rezil olduğumla, emek harcadığımla kalırım düşüncesi hâkim." (K1, Avukat, İstanbul)

⁴² İdil Seda Ak, Gizem Tanay Aksaç, Arzu Şenyurt Akdağ, "Türkiye'de Engelli Kadına Yönelik Şiddet Raporu" (2013-2014) Engelli Kadın Derneği.

⁴³ A.g.e.

⁴⁴ İstanbul Sözleşmesi İzleme Platformu Gölgel Raporu, s.90..

⁴⁵ A.g.e.

⁴⁶ OHCHR Access to Justice – Concept Note for Half Day General Discussion Endorsed by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women at its 53rd Session, (2013) s.12.

"Anne baba boşanmış, suç oranı arttı gibi deyimler var. Ekonomik seviyenin düşük olması ve kültürel durum etkili. Annenin tek derdi 'kızım bakire ama gazetelerde tecavüz yazıyor'. Çevresel kaygı var. Evlenirken sorun yaratacak diye. Sosyo-kültürel seviye önemli. Bilinç düzeyi başka bir şey. (K27, Avukat, Antalya)

Yine ekonomik ve yapısal problemlerin birbirlerine zemin hazırlar şekilde var olması katılımcıların ifadelerinde sıklıkla yer aldı. Ekonomik seviye ve bilgi eksikliği sosyal ve toplumsal yapıyı etkiliyor; sosyal yapı ise kadınların adalete erişimi önündeki temel sorunlardan biri olarak ortaya çıkıyor. Bir kısır döngü şeklinde, sosyal yapının da ekonomik ve yapısal sorunlara yol açtığı da gözlemleniyor.

2001 yılında Medeni Kanun'da yapılan değişikliklerle evlilik birliğini kadın ve erkeğin birlikte temsil edeceği anlayışı benimsenmiş⁴⁷ olsa da kadınların evliliklerini her ne koşulda olursa olsun devam ettirmeleri gerektiği algısı uzun yıllar hukuk düzenine de yansımıştır. Kadınların evlilikten bağımsız bir hayat kurabilmeleri uzun süre Türk Medeni Kanunu'nda yer alan ve çalışmak için eşin rızasının alınması; erkek eşin ailenin temsilcisi sayılması; erkek eşin aileye, aile konutuna ve çocukların velayetine ilişkin verilecek kararlardaki oyunun kadınınkinden üstün sayılması; kadının, kocanın soyadını alması gibi düzenlemelerle zorlaştırılmıştır.⁴⁸ Ayrıca eşlerin evlilik birliği içerisinde ve çalışarak kazandıkları para ve edindikleri eşyalar üzerinde hak talep edebilmelerini sağlayan edinilmiş mallara katılım rejimi getirilmiş, bu sayede kadının ev içi emeğinin görünür hale getirilmesi ve karşılığının olması amaçlanmıştır.⁴⁹ Yine ortak kullanılan konuta dilendiğinde aile konutu şerhi konulabilmesi düzenlenerek evin sahibi olan tarafın eşinden rıza almaksızın aile konutu üzerindeki tasarruf hakkının kısıtlanması seçeneği getirilmiştir.⁵⁰ Benzer bir uygulama kira sözleşmeleri için de öngörülmüştür. Yine 2001 yılındaki değişiklikle kadınların eşlerinin soyadının yanında kendi soyadlarını kullanmaları hakkı getirilmiş, bununla birlikte kadınların evlilik içerisinde evlenmeden önceki soyadlarını kullanma hakkı uygulamada mahkeme kararına bağlanmıştır.

Katılımcıların da sıklıkla bahsettiği üzere yasal gelişmeler toplumsal ve siyasi yaklaşımları bir anda değiştiremediğinden bu ataerkil söylemler ve düşünce kalıpları hala varlığını ve etkisini adalete erişim alanında da sürdürmektedir ve tüm bunlar uygulamaya kadınların boşanma kararını etkileyecek şekilde yansiyabilmektedir.⁵¹ Kadınlar halihazırda özellikle ekonomik ve toplumsal nedenlerden ("boşanmış kadın" etiketine sahip olmamak gibi) boşanmaya karar vermekte zorlanmakta, şiddet ve geçimsizlik gibi sorunlara rağmen evliliklerini sürdürmeye devam etmektedirler.⁵² Bu nedenlere rağmen boşanma kararı vermiş olan kadınlarsa boşanma sürecinde ailelerinin, eşlerinin ve çevrelerinin baskısına maruz kalabilmektedir.

"Çocuk ve kadın alanında yaşanan sorunlar: Küçük bir yer ve akrabalık söz konusu olduğunda bunun dezavantajı var. Boşanma, şiddete uğrama veya taciz durumunda adli mercilerde

⁴⁷ Medeni Kanun madde 188.

⁴⁸ Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Türkiye'de Kadınların Yasal Kazanımları", < <https://morcati.org.tr/turkiyede-kadınların-yasal-kazanımları/> >.

⁴⁹ A.g.e.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ KEİG, "Kadın örgütlerinden TBMM Boşanma Komisyonu Raporu'na tepki yaşıyor!", <<http://www.keig.org/kadın-örgütlerinden-tbmm-bosanma-komisyonu-raporuna-tepki-yagiyor/>>.

⁵² Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Neden Kadınların "Nafaka Hakkına Dokunmayın" Diyoruz?", 28 Şubat 2020, s.4, <<https://www.morcati.org.tr/attachments/article/499/neden-kadınların-nafaka-hakkına-dokunmayın-diyoruz.pdf>>.

çocuk ve kadınlar tamamen gözükebiliyor. Orada beklerken tanıdıkları çıkıyor. Kimse beklemek istemiyor tanıdıkları karşlarına çıkacak diye. Gizlilik esası yok. Kadınların haklarını daha iyi öğrenebilecekleri ve savunabilecekleri yerler lazım.” (K14, Uzman, Hakkâri)

Türkiye’de boşanma sonucu kadınlara bağlanan nafakalar ortalama 300 TL’dir ve açlık sınırının 2029 TL olduğu Türkiye’de bu meblağ oldukça düşük kalmaktadır.⁵³ Yine uygulamada erkeklerin nafakayı ödememek için pek çok yola başvurduğu gözlemlenmekte, çalışan erkeklerin iş verenleriyle görüşerek kendilerini sigortasız göstermek, sahip olduğu iş yerini ve mal varlığını tanıdıkları kişilere devretmek gibi yollara başvurdukları görülmektedir. Hakları olan nafakayı alabilmek için tüm kadınlar icra takibine başvuramamakta, işlemlerin teknik niteliği ve memurların ilgisizliği kadınları caydırmaktadır. İcra yoluna başvurulsa bile eski eşlerin ödeme emirlerini tebliğ almaktan kaçınması gibi nedenlerle birçok durumda kadınlar mahkeme emriyle kesinleşen meblağları elde edememektedir.⁵⁴ Ayrıca mahkemeler, hakimlerin “çocuğa kadın bakar” görüşüyle çocukların velayetini çoğunlukla kadına vermekte, bu cinsiyetçi uygulama çoğunlukla kadınların çocuklarını almak istemesi nedeniyle olumlu olarak görülse de iştirak nafakalarının da yukarıda anlatılan yoksulluk nafakasına benzer sebeplerle alınamaması kadınları ekonomik olarak daha da zorlamaktadır. Yine hakimlerin ve mahkeme memurlarının kadın odaklı olmayan yaklaşımları, kadınların boşanma sürecini güçleştirmektedir.

“Mahkemeler sonuçlansa bile kadınlar nafakalarını alamıyor. Kâğıt üzerinde karar var ama uygulanamıyor.” (K18, Sivil Toplum Temsilcisi, Batman)

Katılımcıların dikkat çektiği bir başka konu da sorunların her zaman kadınların yalnızca kadın olmaları nedeniyle uğradıkları ayrımcılıkla sınırlı kalmadığı; etnik köken, dini inanış, cinsel yönelim ve benzeri kimliklerin kesişmesiyle çoklu ayrımcılık yaşamalarının da söz konusu olabildiği, yani (3) ‘çoklu ayrımcılık’ veya ‘kesişen ayrımcılık’ ile karşılaşabildikleridir.

“Mülteci bir kadınsanız sıkıntılar katlanarak devam ediyor. Bütün kadınlar, etnik kimlik, din, mülteci statüsü ayrımı yapmadan, şiddete maruz kalabilir fakat mülteci kadınların adalete erişimi daha da zor; dil engeli ve Medeni Hukuk’taki çatışmalar en büyük engeller arasında.” (K2, Avukat, İstanbul)

“Kadınlar sadece cinsiyetlerinden dolayı yani sadece kadın olduklarından dolayı toplumumuzda eşitsizliğe maruz kalmaktadır, bu eşitsizlik maalesef yargı kurumlarında da devam etmektedir. Bu durum kadınların adalete erişimini olumsuz etkilemektedir. Kadınların etnik kimliği, dini inanışı, ekonomik durumu gibi sebepler de kadının eşitsizliğini arttıran unsurlardır.” (K15, Avukat, Batman)

Bu durum akademik çalışmalarda da vurgulanmıştır: “Türkiye toplumunda kadın olmak, yoksulluğun, eğitimsizliğin, dinsel, etnik ya da kültürel bir azınlık grubunun mensubu olmanın, heteroseksist kalıpların dışında bir cinsel yönelime sahip olmanın ve benzeri hallerin yarattığı dezavantajlılık konumunu her durumda pekiştiren bir haldir.”⁵⁵ CEDAW komitesi 28 sayılı tavsiye kararında kesişimselliği, katılımcıların yorumlarına paralel olacak şekilde açıklamıştır:

⁵⁵ Seda Kalem, Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011’den derlenmiş ‘Kadınlar ve “adalete erişim”: Türkiye özelinde kısa bir değerlendirme’ adlı makaleden.

⁵³ A.g.e., s.3.

⁵⁴ A.g.e.

“Kesşimsellik, Taraf Devletler’in (CEDAW) Madde 2’de sayılan genel yükümlölüklerinin kapsamını anlamlandıran temel bir kavramdır. Kadınların uğradığı cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık; kadınları etkileyen ırk, etnisite, din veya inanç, sağlık, toplumsal konum, yaş, sınıf, kast ve cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi başka faktörlerle ayrılmaz bir biçimde bağlantılıdır. Cinsiyet veya toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, bu gibi gruplara mensup kadınları erkeklere kıyasla farklı bir derecede veya farklı şekillerde etkileyebilir. Taraf Devletler ayrımcılığın bu gibi kesşimsel tezahürlerini ve bunların ilgili kadınlar üzerindeki bileşik etkisini hukuken tanımalı ve engellemelidir.”⁵⁶

Görüleceği üzere kadınların adalete erişimindeki sosyal engeller, kadınların toplumun kendilerine tanıdığı rollerden kaynaklanabileceği gibi, toplumun “kabul edilebilir” addettiği kimliklerin dışındaki kimliklere sahip olmaktan da kaynaklanabilir.

2.3 Adalete Erişime Yönelik Algılar

Adalete, adli çalışanlara (avukatlar, hakimler, savcılar, kolluk kuvvetleri ve mübaşir, psikolog gibi diğer adliye çalışanları), ve bu alanda yer alan sivil toplum kuruluşlarına güvenin önündeki engellerin ve endişelerin analiz edilmesi ve davalar sonucunda verilen kararlar ile verilen cezalar hakkındaki algıların incelenmesi çalışmanın ele aldığı konulardan bir diğeri idi. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD) raporuna göre, son 10 yılda 36 ülke içinde Türkiye adalete güvenin en hızlı azaldığı ülke olarak rapor edildi.⁵⁷ Bu güvensizliğin altında yatan sebepleri anlamak adına yapılan derinlemesine görüşmelerde öncelikle katılımcıların **adalete güven** konusundaki düşünceleri ve adalete güveni azaltan faktörlerin neler olduğu soruldu. Katılımcılar (1) tarafsız ve adil yargı ve (2) liyakatin adalete güveni tesis etme konusunda en önemli iki kriter olduğunu dile getirdiler. Katılımcıların bazıları bu güvensizliğin adalet mekanizmalarına başvurma konusundaki caydırıcılığın bahsederken bazıları ise Türkiye’nin adalete güveni tesis etme konusunda potansiyeli olduğunu ve gelişime açık olduğunu vurguladı:

“Liyakat, bağımsız yargı adalet sistemiyle ilgili soruların ortak cevabı. Hukukçu hukukçuya güvenmiyor. Adaleti tesis etmeye çalışan tarafa güven yok bunun tazelenmesi için karşımızda liyakatli savcıların yargıçların olması lazım.” (K17, Mardin)

“Yargıya başvurmak son çare. Hiçbir çıkış yolu bulamazsak başvuruyoruz.” (K23, Antalya)

“Potansiyeli var üstüne gidilmesi lazım. Hukuki süreçler bazen anlamını yitirebiliyor fakat belirli mekanizmaları bilerseniz ve bunları kullanırsanız sonuca ulaşabildiğiniz durumlar da var. Devletin bütçe ayırması, mekanizmaları geliştirmesi gerekiyor. Mesela bazı merkezlerden adliyelere ücretsiz servis kaldırılması. Dolayısıyla durum geliştirilebilir, sanırım aslında geliştirilmek de isteniyor.” (K1, Avukat, İstanbul)

⁵⁶ CEDAW Komitesi, “General recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women”, 16 Aralık 2010, paragraf 18.

⁵⁷ OECD, “Government at a glance 2021”, 9 Temmuz 2021, <https://www.oecd.org/gov/government-at-a-glance-22214399.html>

Katılımcılardan **adli çalışanları** (adliye personelleri, avukat, hâkim, savcı vd.) değerlendirmeleri istendi ve adli çalışanlara yönelik güvenin önündeki engellerin ve güveni sağlamadaki kriterlerin neler olduğu da soruldu. Avukat, hâkim ve savcılara güven konusunda üç kriter ön plana çıktı: (1) yeterli eğitim ve bilgiye sahip olma, (2) bağımsızlık ve tarafsızlık ve (3) keyfi uygulamalar.

"Sorun, hakimler bilgisiz olabiliyor. Genç olup zehir gibi olanlar da var." (K27, Antalya)

"Hukuk fakültelerinin kalitesi, sayısının çoğaltılması. Eğitim sistemi yerlerde sürünüyor. İş yok, çok parasızlar. O zaman seviye iyice düşüyor. Pek çok avukat kendi evinden çalışıyor. Kimse yanına stajyer almıyor. O yüzden ihtiyaca göre hukuk fakültesi açmak gerekiyor." (K4, Avukat, İstanbul)

"Avukatlar arasında birçok ayrışma var, barolara göre de değişiyor. İyi avukatlar da var fakat bazıları da ticari yapıyor tamamen." (K6, Akademisyen, Londra)

Eğitim ve bilgi yeterliliği konusunda ise hukuk fakültelerinin sayısının artmasından kaynaklanan eğitim kalitesi düşüşü, bağımsızlık ve tarafsızlık ve uygulama farklılıklarının adli çalışanlara güveni olumsuz etkilediği belirtildi. Ancak avukatlık mesleğinin bağımsız olma özelliği vurgulanarak güven konusunda geleceğe yönelik umut da ifade edildi.

"Avukatlık biraz daha bağımsız bir kurum, o yüzden bu kötü süreçten biraz daha az etkileniyorlar." (K11, Sivil Toplum Temsilcisi, Hakkâri)

"İyi olmayan avukatların kendi kendine elimine olduklarını düşünüyorum. Genç bir jenerasyonun geldiğini de görebiliyorum. O kadar ümitsiz değilim, bağımsızlar ve serbest bir meslek yapıyorlar." (K13, Akademisyen, Londra)

"Avukatların daha bağımsız yapıda olduklarını düşünüyorum savcılara ve hakimlere nazaran. Emir ve talimat almadıklarını ve bağımsız bir meslek grubu olduklarını düşünüyorum. (K15, Avukat, Batman)

Katılımcıların adalete erişim alanında yer alan sivil toplum kuruluşları hakkında ne düşündükleri ve bu alanda sivil toplum kuruluşlarına ne derece güvendikleri de ayrıca irdelendi. Katılımcıların çoğunluğunun sivil toplum kuruluşlarına kişi ve devlet kurumlarından daha çok güvendiğini söylemek mümkün.

"Geçmişten günümüze değin kadınların hak mücadelesi tarihinde sivil toplum kuruluşlarının (STK), çok önemli bir payı olduğunu düşünüyorum. Kadınların haklarının kazanılmasında en fazla mücadele veren STK'lardır. Bunun en önemli sebebinin STK'ların bağımsız yapıda olmalarından kaynaklandığını düşünüyorum. STK'ların anlık birleşerek verdikleri tepkilerden hükümetin ve iktidarın çekindiğini bu yüzden varlıklarının çok önemli olduğunu düşünüyorum. " (K37, Sivil Toplum Temsilcisi, Ankara)

Türkiye'de kadın hareketi, 1800'lü yılların sonundan bu yana gerek siyasi gerek erkek şiddetine karşı, gerekse de kadınların adalete erişimine ilişkin pek çok alanda örgütlenmektedir.⁵⁸ 1980'li

yıllarda ise kadınlar uzun bir aranın ardından yeniden örgütlenmeye ve feminizmi tartışmaya başlamıştır.⁵⁹ Bu doğrultuda kadınların adalete erişimi alanında kadın örgütleri 1986 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin CEDAW'ı imzalaması için bir kampanya başlatmış, ardından 1987 yılında Çankırı'da bir hakimin bir kadının boşanma davasında karara "kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmemek gerekir" yazarak boşanma talebini reddetmesiyle Dayağa Karşı Kadın Dayanışması kampanyası başlatılmış, ardından da 1989'da Mor İğne Kampanyası, 1990'da Bedenimiz Bizimdir ve boşanma eylemleri gerçekleştirilmiştir. 1990'lı yıllardaysa kadın hareketi kurumsal olarak örgütlenmeye başlamıştır.⁶⁰

Kadın örgütleri, kadınların adalete erişiminin önündeki engelleri kaldırmak açısından pek çok konuda kadınlara destek olmaktadır. Birçok örgüt, kendi bünyelerinde gönüllü veya ücretli olarak danışmanlık veren ve kadın bakış açısına sahip, bu konuda görüşme tekniklerine ilişkin eğitimden geçmiş avukatlar aracılığıyla kadınların hukuki süreçlerine destek olmaktadır. Bunların arasında mahkeme işlemlerini kendileri yürütmek isteyen kadınların dilekçelerini yazmalarına destek olma, hukuki işlem ve usuli süreçler hakkında bilgi verme, baroların kadın hakları merkezlerine yönlendirme, başvuruları cevapsız bırakılan veya işleme alınmayan kadınların başvurularını sonuçlandırabilmeleri amacıyla bilgilendirilmeleri gibi destekler bulunmaktadır.

Katılımcılara sorulan bir diğer konu da **verilen cezaların uygunluğu, etkinliği, caydırıcılığı, yeterliliği ve uygulanması** ile ilgili ne düşündükleri oldu.

"İnfaz rejiminin haksız bir şekilde faili koruması, icra sürecinde karşı tarafın mal kaçırması vs., tahsilatın zayıf olması. Cezada bütün indirimler uygulansa da adam öldürüyorsunuz 6 yıl sonra çıkılıyor, ceza evlerinin durumu uygun değil içeride tutmaya." (K23, Akademisyen, Antalya)

Kararların etkililiği konusunda katılımcıların büyük çoğunluğu kararların etkili olmadığını belirtti ve yanlış kararların daha görünür olduğunu vurgulayarak değerlendirme yapmamayı veya daha temkinli konuşmayı tercih etti.

"Bütün kararları duymuyoruz, sadece kötü olanları görüyoruz değerlendirme yapmak doğru olmaz." (K13, Londra, Akademisyen)

"Bilmek ve uygulamak arasında fark var. Sosyal medyada ve haberlere yansıyan olaylara avukat olarak bakmak farklı, "dosyaya bakmadan konuşma" derler. Sosyal medyayı kenara bırakıp dosyalarda karşılaştığım vakalar açısından gördüğüm kadarıyla boşanma noktasında kadınlara daha fazla hak tanıldığı kanaatindeyim." (K19, Sivil Toplum Temsilcisi, Batman)

Bazı katılımcılar verilen kararların etkililiğinin son yıllarda daha iyi hale geldiğini vurguladı:

"Mağdurun tatmin olması ve avukatların tatmin oluyor olması açısından son bir iki yıldır daha iyi olduğunu düşünüyorum." (K9, Avukat, Van)

⁵⁹ Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Öykümüz", İstanbul, 27 Mart 2013 <<https://morcati.org.tr/tr/oykumuz/>>.

⁶⁰ Ayata, s.102.

"Hukukun içerisinde hala düzgün kararlar var ama yüzdesini ve insanlara ne kadar dokunduğunu bilemiyoruz." (K13, Akademisyen, Londra)

Cezaların caydırıcılığı ile ilgili, katılımcıların büyük çoğunluğu verilen cezaların caydırıcı olmadığını düşündüğünü belirtti. Bunun temel sebebinin ise cezaların yetersiz kalması olduğunu ifade ettiler.

"Caydırıcı değil. Olsaydı şiddet olayları bu kadar artmazdı. Bunları yapanlar bir şey olmayacağını biliyorlar. Caydırıcılık olması için gerçekten çok ciddi cezalar verilmeli. (K6, Akademisyen, Londra)

"Cezaların yüksek olması gerekiyor, sadece ceza verilmesi değil, alternatif sonuçların da konuşulmasını destekliyorum. Kadına karşı şiddet durumlarında da adaletin tam olarak işlemediğini görüyorum." (K12, Avukat, İstanbul)

Caydırıcılığın sadece mahkeme yoluyla olmaması gerektiği, konunun toplumsal boyutunun mutlaka göz önüne alınması gerektiği de katılımcılar tarafından ifade edildi.

"Bu terim aslında kriminolojiden kaldırıldı. Kişileri ceza vererek olumsuz davranışlardan kaçınmaya yönlendirebileceğiniz fikri insanların rasyonel olmalarına dayanıyor. Uyuşturucu etkisi ve alkol durumları da var. İnsanların rasyonel olmadıklarını biliyoruz, suçu engellemek adına tek başvuracağımız şey caydırıcılık olamaz. Erkekler birbirlerinin onayını benimsiyor. Sorun sadece bir yargı mekanizması ile çözülemez, utandırma gerekli ama sadece hukuk yolu ve devlet ile olmaz. Toplumsal bir sorun 3-5 mahkemeye atılarak çözülemez. Sadece bir kişiye ceza vererek çözüyorsunuz." (K13, Akademisyen, Londra)

Bir katılımcı ise yukarıda bahsedilen alkol ve uyuşturucu etkisinin suçun esas sebebi olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçerek asıl sebebi perdelediğini vurguladı:

"Erkeklerin uyguladığı şiddetin alkol veya uyuşturucu etkisinden olduğu vurgulanıyor, ataerkil yapı yerine. Yine verilen cezanın anlaşılmasıyla alkol ve uyuşturucu bağımlısı olmanın ilgisini kuramadım, neticede kişiler cezaevinde zaten bunlara erişemiyor." (K1, Avukat, İstanbul)

Cezaların yeterliliği konusunda ise katılımcılarımızın büyük çoğunluğu cezaların yetersiz olduğunu vurgularken, esas problemin uygulamada olduğunun altını çizdiler. Cezaların uygulanması konusunda ise katılımcıların büyük çoğunluğu var olan cezalandırma mekanizmalarının çeşitli sebeplerle uygulanmadığını veya uygulanmasının zorlaştırıldığını ve eşit uygulanmadığını ifade etti. Yani ceza yeterli bir ceza olsa bile etkili olmayabilir ya da etkili bir ceza olsa bile uygulanmayabilir.

"Hakimlerin çok politik olarak görmediği konularda daha iyi sonuçlar alabiliyorsunuz fakat kararların temellendirilmeleri hukuki bakımdan çok sıkıntılı ve zayıf. Bazen hukukun uygulanmadığı dahi söz konusu olabiliyor. Örneğin, bazen yazılı olan hukuku, tartışmanın bile olmadığı durumlarda, uygulamada avukatlar olarak zorluk çekiyorsunuz. Bir hak varken bu hakkın uygulanmasında çok sorun var. İyi hal indirimi örneği; kadınlar yararlanamıyor. Adalet farklı kişilere farklı uygulanıyor. (...) Çeşitli mekanizmaları uygulamayı başaramadığınız takdirde uygulanıyor ancak zorluklarla, ite kaka uygulanıyor hükümler.

Bir hukukçu değilseniz çok zor. Örneğin kravat takan erkeğe ceza indirimi uygulanırken mahkeme sırasında gülümseyen kadına (Nevin Yıldırım) indirim tanınmaması gibi keyfi uygulamalar bulunuyor.” (K1, Avukat, İstanbul)

Katılımcılara, **adli çalışanların kadın olmasının**, kadınların adalete erişiminde ne gibi avantajlar veya dezavantajlar yaratacağı da soruldu. Katılımcıların yarısı yargıda kadın çalışanların bulunmasının, kadınların adalete erişimine çok büyük katkı sağlayacağını ileri sürerken, diğer yarısı toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden bakmadığı sürece çalışanın kadın veya erkek olmasının fark yaratmayacağını vurguladı.

“Evet fakat herhangi bir kadın olmamalı, toplumsal cinsiyet eşitliliğine duyarlı kadınların olması önemli. Kadınların var olması sadece alanın kadınlara terk edilmesi değil. Mevzubahis kadınlar olunca sadece kadınlar ilgilenmelidir diye bir durum söz konusu değil, adalete erişim toplumsal bir konu ve herkesi ilgilendirir.” (K2, Avukat, İstanbul)

“Ataerkil kültürün hâkim olduğu toplumumuzda her alanda erkek bireylerin sayıca fazla olması, erkeklik zihniyetinin egemen olmasını daha fazla derinleştirmektedir. Şiddet mağduru kadınlar, cinsel saldırıya uğramış kadınlar veya cinsel istismara uğramış kız çocuklarının, yaşamış oldukları olayı mahkemelerde, kolluk birimlerinde anlatmaları onlar için psikolojik olarak oldukça zordur. İlgili kişilerin ‘erkek’ olması birçok kadının ve kız çocuğunun çekinmesine sebebiyet vermektedir. Elbette bu duruma ‘erkek personellerin’ tutumları da etkili olmaktadır. Bu sebeplerle özellikle şiddet ve istismar alanında görev alan kadın personellerin çalışması gerektiğini düşünüyorum. Kadınların ilk muhatapları erkek birey olduğunda ve cinsiyetçi tutumlar yüzünden çekinceler meydana gelebiliyor. Kadınların muhatabının kadın olmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum. (...) Öte yandan her kadın, kadın bakışına ve farkındalığına sahip değil. Kadın olmasından kaynaklı tecrübe almaları iyidir ama bazı kadınlar, yani ataerkil bir bakış açısında olan bir kadın olması yeterli değil.” (K15, Avukat, Batman)

Türkiye’de COVID-19 Pandemisi Süreci ve Kadınların Adalete Erişimi

Türkiye’de Covid-19 pandemi sürecinde kadınların adalete erişiminde karşılaştıkları problemler ve adalete erişimde aksayan noktalar çalışma kapsamında ele alınan konulardan biri oldu. Sağlık Bakanlığı tüm dünyada görülen Covid-19 salgınına ilişkin Türkiye’deki ilk vakayı 11 Mart 2020 tarihinde açıklamış, bu tarihten itibaren adalete erişim süreçlerinin işleyişine ilişkin değişiklikler yaşanmıştır. Bu süreçte halihazırda zaten adli süreçlerde sıkıntılar yaşayan kadınların adalete erişimi de oldukça kısıtlanmıştır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı’nın hazırladığı “Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu” ve ardından yayınlanan takip raporlarına göre, kadınların özellikle şiddete maruz kalmaları halinde sığınaklara yönlendirilmeleriyle ve 6284 sayılı kanunun uygulanmasıyla ilgili sorunlar yaşanmaya başlamıştır.⁶¹

⁶¹ Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, “Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu”, 13 Nisan 2020 < <https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/koronavirus-salgini-suresince-kys-rapor.pdf> >.

Bu doğrultuda kadınlar, emniyet müdürlüklerince salgın bahane edilerek şiddet gördükleri evlere geri gönderilmiş, ayrıca sığınak talebiyle başvurdukları ŞÖNİM'lerden yalnızca fiziksel şiddete uğramaları ve darp raporu getirmeleri halinde sığınağa kabul edilecekleri söylenerek geri çevrilmişlerdir.⁶² Devletin sağladığı kadınlara özel bir acil danışma hattı bulunmadığından, tüm ihtiyaç sahibi vatandaşlara destek vermeye çalışan ALO183 hattına yapılan başvurular, devletin destek mekanizmasını tıkayacak dereceye gelerek kullanışsız hale gelmiştir.⁶³ Yine baroların adli yardım merkezlerinde avukat sayıları azalarak dönüşümlü çalışılmaya başlanmış, bu merkezlerden verilen bilgiye göre kadına yönelik erkek şiddeti azalmamakla birlikte adli yardım merkezlerine yapılan başvuruların bir hayli azaldığı saptanmıştır.⁶⁴ Dahası, bu dönemde cezaevlerinde yaşanabilecek salgınların önlenmesi amacıyla yeni bir infaz yasası çıkarılarak kadınlara şiddet uygulayan ve cezaevindeki erkeklerin cezaevinden çıkarak tekrar şiddet uygulaması riski yaratılmıştır.⁶⁵ Ayrıca kadınların kürtaj hakkından yararlanması önüne yeni engeller konmuştur.⁶⁶ Tüm bunların yanı sıra, 65 yaş ve üzerindeki kişilerin sokağa çıkmaları uzun bir süre yasaklanmış, tüm yasakların kalkmasının ardından ise 65 yaş üzeri kişilere uygulanan seyahat yasakları devam etmiştir. Salgının kontrol altına alınmasına yönelik bu gibi tedbirler 65 yaş ve üzeri kadınların haklarına erişimlerini oldukça zorlaştırmış, örneğin şiddetten uzaklaşmak isteyen 65 yaş üzeri kadınların evden dahi çıkması imkânsız hale gelmiştir ve şiddete uğrama riskleri artmıştır.⁶⁷

Katılımcılar da COVID-19 salgını sürecinde en sık yaşanan problemleri literatüre paralel şekilde (1) toplumsal cinsiyet eşitliğinin derinleşmesi, (2) adalet mekanizmalarına erişimin azalması, (3) yoksulluğun artması ve (4) şiddetin artması olarak sıralanmaktadır.

"Pandemi toplumsal cinsiyet eşitsizliğimizi derinleştirdi. Karantina süreci kaçış hikayesi olan kadınlar için tam olarak bir köşeye sıkışma anlamına geldi." (K16, Avukat, Diyarbakır)

"Covid-19 Pandemisi nedeniyle adalete erişim sürecinde olumsuzlukların daha fazla arttığını söylemek mümkündür. Pandemi nedeniyle adalet kurumlarına erişimin azaldığını söyleyebiliriz. Ülkemizde kadınların kamusal mekanları kullanma düzeyleri düşüktür. Pandemiyle beraber artan yoksulluk, evde çalışma, yaşlı ve çocuk bakımı gibi unsurlar, kadınların hukuksal süreçlere katılmalarında zaman ve kaynak eksikliği yaratmaktadır. Ev içi şiddete maruz kalan kadınların, kısıtlamalar nedeniyle şiddet mekanını terk etmesinin zorlaştığını görmekteyiz ve pandemi sürecinde kadınların cinsel sağlık ve üreme sağlığına ilişkin saldırının arttığını söyleyebiliriz. Adliyede duruşmaların gecikmesi, ara işlemler sebebiyle davaların uzaması gibi problemler de adalete erişim sürecini olumsuz etkileyen durumlardır." (K31, Avukat, İzmir)

⁶² A.g.e.

⁶³ A.g.e.

⁶⁴ A.g.e.

⁶⁵ Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, 6 Mayıs 2020 "Koronavirüs Salgını ve Kadına Yönelik Şiddet / Mor Çatı Nisan 2020 Raporu" < <https://morcati.org.tr/izleme-raporlari/koronavirus-salgini-ve-kadina-yonelik-siddet-mor-cati-nisan-2020-raporu/> >.

⁶⁶ A.g.e.

⁶⁷ T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, Gündem, "Kadına yönelik şiddette artış var: Koronavirüs erkek şiddetini görünmez kıldı", 25 Mart 2020 < <https://t24.com.tr/haber/kadina-yonelik-siddette-artis-var-koronavirus-erkek-siddetini-gorunmez-kildi,868639> >.

Bazı katılımcılar ise pandemi süreci ile evden çalışmanın kadınların ev işi yüklerini arttığını, kadınlar arası dayanışmanın eve kapanmalar sebebi ile azaldığını, çocukların da bu durumdan etkilendiklerini ve bu durumun kadınların adalete erişimini sekteye uğrattığını vurguladı.

“Evden de işler takip edildiğinden iş yükü artıyor. Evde hep birileri var ve hareket halindesin, ataerkil baba toplantıya katılır ama kadın mutfakta oluyor bunu çocuklar görüyor. Eskiden iş güç ve komşu ile konuşurken şimdi gelişmeleri gördükçe, korkmaya başlıyor. Kadının en azından kendine ait bir mekânı vardı evde. Şimdi okulların kapanmasıyla, eşinin işsiz kalmasıyla bu yeri de kaybetti.” (K10, Sivil Toplum Temsilcisi, Hakkâri)

Çoklu ayrımcılık hakkında görüş bildiren katılımcılar en çok göçmen kadınların pandemi sürecinde yaşadıkları maddi problemlerin ve işsizliğin arttığını belirtti.

“Göçmenler açısından maddi problemler katmerlendi, işten çıkarılmalar çok arttı. Hayatta kalabilme mücadelesine dönüştü, adalet ikinci planda kaldı.” (K1, Avukat, İstanbul)

Katılımcıların bir kısmı pandemi sürecinin çocuklar üzerinde etkisi ile ilgili, aile içi şiddete daha fazla maruz kaldıklarını, interneti etkin kullanamayanların eğitimlerinin sekteye uğradığı ve gelişimleri için ihtiyaçları olan sosyallikten uzak kaldıklarını vurguladılar.

“Aileler kapalı kaldığı için çocuklara da yansıdı şiddet olayları, sosyalleşme de olmadı. Çocuğu da etkiledi. Bu pandemiden dolayı aksayan eğitimden dolayı eğitim açığının ne program uygulanırsa uygulansın asla kapanmayacağı söylendi.” (K28, Avukat, Antalya)

Son olarak bir katılımcı pandemi sürecinin adalete erişim alanına yansıyan olumlu etkilerinden söz etti:

“Bazı şeylerin daha kolaylaştığını gördüm. Daha az insan aynı yerde bulunuyor. İfade alırken kısa tutmak zorunda kalınıyor. Çok hızlı hareket etmeleri gerekiyor. Normalin iki katı hızda yürüyebiliyormuş bu işler onu gördüm. Çabuk çözüldü sorunlar. Sosyal mesafe çocuklar için çok avantajlı oldu. Sürekli etrafında kolluk kuvvetleri olmaması bir nebze rahatlatmış çocukları.” (K35, Avukat, Ankara)

2.5 Türkiye’de Adalete Erişim Alanında Olumlu Gelişmeler ve İyi Uygulama Örnekleri

Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde Türkiye’de adalete erişim alanında mevzuatta ve pratikte gözlemlenen olumlu gelişmelerin neler olduğu ve hangi uygulama örneklerinin olumlu sonuçlar yarattığı da analiz edilmeye çalışıldı. Katılımcılar hem yapısal hem de toplumsal dönüşüm açısından pek çok örnek verdiler. Bunların öne çıkanları, (1) 6284 sayılı yasanın yürürlüğe girmiş olması, (2) adli yardıma atanan avukatlara toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verilmesi, (3) sivil toplum kuruluşlarının son yıllarda çalışmalarını ve savunuculuk faaliyetlerini arttırarak daha görünür hale gelmesi ve (4) toplumsal cinsiyet açısından toplumsal algı dönüşümü oldu.

"6284 sayılı yasanın düzenlenmesi. 4320 sayılı kanun sadece evli kadınları kapsıyordu. Artık kadının beyanı esas alınıyor, kararlar hızlı çıkartılabilir. İstanbul Sözleşmesi ve 6284 birbirlerini tamamlayıcı nitelikte. Kadınların adalet erişimini metin üzerinde iyi düzenleyen yasal gelişmeler. Kadınlar örgütlü bir biçimde ve kurumsal açıdan yer bulabildiler. Kadına karşı şiddet ana akımlaştırılabildi." (K3, Avukat, İstanbul)

Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Yasası olumlu bir gelişme olarak görülse de İstanbul Sözleşmesi'nin feshinin olumsuz etkileri üzerinde de tartışıldı:

"Kadına karşı şiddetin önlenmesi yasası önemli bir adımdı ama kazanımlarını korumayı ve geliştirmeyi konuşurken İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması bizi çok ciddi geriye düşürdü. Yenilmişlik duygusu geldi kadınlara, psikolojik bir yenilgi duygusu geldi." (K30, Avukat, İzmir)

Türkiye'de kadına yönelik erkek şiddetine ilişkin acil durumlarda en sık başvuru mevzuat 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'dur. Bu kanun uyarınca kadınlar, yetki sınırı bulunmaksızın herhangi bir aile mahkemesine, savcılığa veya emniyet müdürlüğüne başvuruda bulunabilir ve gördüğü şiddete yönelik koruyucu ve önleyici tedbirler alınmasını herhangi bir delil sunulmasına gerek olmaksızın talep edebilir. Bunların arasında şiddet uygulayan kişinin evden uzaklaştırılması; şiddet uygulayan kişinin mağdurun kendisinin ve yakınlarının evine, iş yerine veya okuluna yaklaşmaması; mağdurun talebi halinde bir sığınağa yerleştirilmesi, herhangi bir ücret talep edilmeksizin sosyal güvenlik sisteminden yararlandırılması; mağdurun ve çocuğunun ikamet, okul ve iş yeri bilgilerinin gizlenmesi gibi tedbirler mevcuttur. Bu tedbirlerin amacı şiddet mağdurunun en kısa zamanda şiddetten uzaklaşarak yeni bir hayat kurmasını sağlamaktır.

"Kadınlar artık susmuyor, eskiden daha çok susarlardı. Eskiden geldiğinde kadınlar kuruma sizin için ne yapabilirimden ziyade kendim için ne yapabilirim demeye başladı. Temel haklardan yararlanması gerektiğinin farkında ve toplumsal cinsiyet kavramını ifade edebiliyor. Kadın kendinin de yaşama hakkının olduğunu ve özgür olduğunun farkında. Üretime hızlı girmek istiyor ve işe girmek istiyor. Evde görünmeyen emeğini dışarıda çalışarak görünmek istiyor. Dernek başvuruları çok arttı. Onları ziyaret ettiğimizde kadınlar net bir şekilde ne yaşadıklarını söylemiyordu ama derneğe gelince daha ayrıntılı söylüyorlar. Ayrımcılığı net bir şekilde hissediyor kadınlar." (K10, Sivil Toplum Temsilcisi, Hakkâri)

Bu noktada teknolojinin gelişmesi ve kadınların sosyal medya platformlarında kurdukları dayanışma ile artan görünürlük en çok verilen örnekler arasında idi.

"Toplumda inanılmaz bir mücadele ve motivasyon var. Sosyal medya bir dayanışma alanı oldu. Şantaj yapıyorlar, birbirlerine ve devlete ulaşabiliyorlar. Ekonomik konum ne olursa olsun ulaşabiliyorsunuz. Sosyal medya üzerinden vatandaşların dayanışması ve sivil toplum aktivizmleri tabii haklara yönelik saldırı olunca onlar da ortaya çıkabiliyor." (K7, Sivil Toplum Temsilcisi, İstanbul)

Bir katılımcı, Pandemi koşullarında kadınların adalete erişimlerini kolaylaştırmak adına kendi inisiyatifleri ile aldıkları bir uygulama kararından bahsetti:

"Adli yardım atamaları yaparken, adına kayıtlı tapu vs. belgelerini getirmesi bekleniyor. Pandemi sürecinde bunu kaldırdık. E-devletten kontrol edip avukat atamasını yaparız dedik. Kolaylaştırmaya çalıştık." (K9, Avukat, Van)

Adli Yardım Yönetmeliği madde 5/2'de maddi durumun tespiti şu şekilde düzenlenmiş:

"Adli yardım bürosu ve temsilcilikleri, istem sahibinden gerekli bilgi ve belgeleri ister, istemin haklılığı konusunda uygun bulacağı araştırmayı yapar, gerektiğinde karar verir. Bu araştırmada, kamu ve özel kurum ve kuruluşları, adli yardım bürosuna ve temsilciliklerine yardımcı olurlar."⁶⁸

Yukarıdaki hükümler ve uygulama göz önünde bulundurulduğunda kişilerin adli yardıma ihtiyacı olup olmadığının belirlenmesi gerekiyor. Ancak bu ihtiyaç sahipliğinin nasıl belirleneceğine ilişkin kriterleri belirlemek yönetmelik tarafından baroların inisiyatifine bırakılmıştır. Bu nedenle uygulamada her ildeki baronun ihtiyaç sahipliğini tespiti ilişkin belge talepleri değişebilmektedir. Dolayısıyla, pandemi koşullarında uygulanan bu kolaylaştırıcı uygulamayı da olumlu uygulamalar arasına not ettik.

Katılımcılar tarafından dile getirilen diğer iyi uygulama örnekleri aşağıdaki alıntıda sıralanmıştır:

"Kayseri'de önleyici çocuk merkezi açılmış. Bu çocukların başına bir şey gelmeden evvel müdahalede bulunmanın bir örneği. Baroların uyuşturucu ile mücadele etmeleri bir diğer olumlu gelişme. Valiliğin üç ayda bir toplantıları oluyor. Sivil toplumdan fikir alınıyor, valilikler ve belediyelerden fikirler alınıyor ve raporlaştırılıyor. Baro kurullarındaki cezaevi gözlem grupları bir diğer olumlu örnek." (K35, Avukat, Ankara)

Türkiye'de son yıllarda artmakta olan kooperatifçilik de kadın istihdamına yönelik olumlu gelişmeler arasında bazı katılımcılar tarafından dile getirildi. Ancak yine aynı katılımcılar tarafından toplumsal cinsiyet temeli perspektifinden eleştirildi:

"Türkiye'de kooperatif tarihi iyi ama amacı gelişim veya gündeme göre bir niyetimi yoksa sadece geleneksel bir üretim için mi? Toplumsal cinsiyet temelli bir kooperatif olmamaları gerekiyor. Geleneksel toplumsal cinsiyet eşitliğinin devam ettiği kooperatifçiliklerde, aynı tahakküm mekanizmaları devam ediyor ve kadınlar çok da fazla özgürleşemiyor." (K34, Kamu Çalışanı, İzmir)

2.6 Beklentiler ve Öneriler

Katılımcılarımızın kadınların adalete erişimi önündeki zorlukların giderilmesi adına verdikleri öneriler kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve medyadan beklentiler olarak dörde ayrılmaktadır. Katılımcıların önerileri, kamu kurumları özelinde toplumsal cinsiyet temelli bakış açısı ile yaklaşmaları, kadınların adalete erişimine özel destek mekanizmalarının kurulması, kadınların adalete erişimindeki sosyal hizmetleri artırma yönünde oldu. Üniversitelerden

⁶⁸ Resmi Gazete, Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 7 Kasım 2020, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201107-5.htm>

beklentiler ise şu şekildeydi: Uluslararası araştırmaları arttırmak, öğrencilere toplumsal cinsiyet eşitliği dersleri veya seminerleri ve bütün fakültelere temel hukuk dersleri verilmesi. Farklılıkları gözeterek çalışmalar yapmak ve kamu ile iş birliği kurmak sivil toplumun kendini geliştirmesi gereken alanlar olduğunu vurguladılar. Medyadan beklentiler ise toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir dil oluşturması, televizyonlarda toplumsal cinsiyet eşitliğine yer verilmesi, doğru bilginin medya aracılığı ile insanlara ulaştırılması, adalet hizmetlerinin tanıtımı ve medyanın tarafsızlığı ve bağımsızlığı üzerinde çalışması olarak sıralandı.

“Üniversitelerde uluslararası alanda neler yapıldığı konusunda daha çok araştırma yapılabilir. Kamu kurumları, bu araştırmalara daha kolay izin verilmesi yönünde çalışabilir. Medya kuruluşları daha dolaylı; haberlerin nasıl verildiği, dilin nasıl kullanıldığı konusunda dikkat etmeli. İnsanların adalet arayışından çekinmelerine sebebiyet veren durumlar var. Taciz durumunda mesela, haberler sansasyonel olarak; kişilerin fotoğraf ve isimleriyle yayımlandığında insanlar çekimser davranıyor. Bu psikolojik etken ekonomik durum, eğitim vb. tanımıyor.” (K1, Avukat, İstanbul)

“Kadınların ve ailelerinin bilgilendirilmesi amacıyla televizyon, sosyal medya, kamu spotları aracılığıyla adalet hizmetinin tanıtımı kapsamlı bir şekilde yapılmalı.” (K15, Avukat, Batman)

Ayrıca, sivil toplum, kamu kurumları, üniversiteler ve medya iş birliği ile dayanışmanın arttırılarak ortaklaşa farkındalık çalışmaları yapmaları öneriler arasındaydı. Örneğin bir katılımcı sadece kadınların bilinçlenmesinin yeterli olmayacağını, erkekler için de farkındalık ve bilinçlendirme çalışmaları yapılması gerektiğini savundu.

“Üniversite ve STK’ların sadece kadın mağduru değil erkekler için de çalışmalar düzenlemeleri gerekiyor. (K14, Sivil Toplum Temsilcisi, Hakkâri)

Bir katılımcı sadece ölüm olduğunda değil, her türlü şiddet vakasında olay yeri inceleme biriminin olması ve derhal olay yerinin incelenmesi gerektiğini savundu.

“Olay yeri inceleme birimi olması lazım sadece ölümden var şu anda. Cinsel istismar suçlarında ciddi bir olay yeri inceleme lazım. İstismar varsa, giysileri emanete alınmalı. Bilgisayar ve cep telefonuna el konulmalı sanığın. Kamera görüntülerin toplanmalı. Bunlar çok hızlı toplanması gereken deliller. Kamera kırk gün görüntü tutuyor.” (K27, Avukat, Antalya)

Son olarak katılımcılara kadınların adalete erişiminde en ivedilikle yapılması gerekenin ne olduğunu sorduk. Bazı katılımcılar tek bir öneri getirmenin doğru olmadığını ve bu soruya cevap verdikleri takdirde bu alanda yaşanan diğer önemli sorunların ve bu sorunlarının çözümünün belirli bir zaman gerektireceği gerçeğinin görmezden gelinebileceğini belirtti. Diğerleri ise, adliyelerde kadınlara özgü bir birimin kurulması, iyi hal indiriminin kaldırılması, hukuki bilgiyi vatandaşa ulaştıracak mekanizmaların çoğaltılması, yargının tam bağımsızlığı konusunda çalışmalar yapılması, hukuk, insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında bilinçlendirme çalışmalarının artması, basit ve hızlı yargılamanın geliştirilmesi ve özellikle gençleri bilinçlendirmek için farklı çalışmaların yapılması yönünde önerilerde bulundular.

“İvedilikle düzelebilecek bir durum yok. Eğitimi düzeltmek, avukat mesleğini düzene oturtmak, bilinci artırmak seneler sürer. Hızlı çözüm diye bir şey yok. Bir tek şu var; genç kuşağın adalet anlayışı oldukça farklı, birey özgürlüğüne dayalı, hak arayıcı tutumları var. Adalet ve hak öncüleri olarak, gençlerin bu konuya ilgi duymalarını ve çalışmalar yapmalarını sağlamak lazım. Kulüpler ve benzerleri ile nasıl olurdu acaba? Gençlerin adalet ve hak arayışı şuuruna erkenden ulaşması için ne yapılabilir?” (K6, Akademi, Londra)

“Hukuk önünde eşitlik sağlanmalı. Yargının tam bağımsızlığı sağlanmalı. Adli mercilere başvuru belli bir ekonomik seviyenin altına her dalda ücretsiz olmalı. Verilen bu ücretsiz hizmetin kaliteli olması için etkili önlemler alınmalı. Yasalar etkili bir şekilde uygulanmalı, uygulayıcılar belli aralıklarla yenilenmeli ve insan hakları konusunda hassasiyetleri sürekli bir şekilde geliştirilmeli.” (K16, Avukat, Diyarbakır)

“Basit ve hızlı yargılamadan başlamak gerekir. Boşanma davası 8 yıl sürüyor insan ömrü kaç yıl?” (K23, Akademisyen, Antalya)

Kaynakça

- Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Adli İstatistikler 2019, s.2 <<http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1062020170359HizmeteOzel-2019-bask%C4%B1-%C4%B0SA.pdf>>.
- Ak İdil Seda, Tanay Aksaç Gizem, Şenyurt Akdağ Arzu, "Türkiye'de Engelli Kadına Yönelik Şiddet Raporu" (2013-2014) Engelli Kadın Derneği.
- Akarsu Mine, Doğan Duygu, Duman Ezgi, "Türkiye'de Kadın Mahpus Olmak", TCPS Kitaplığı, (2019), s.120-127.
- Avcı Devrim, 9 Mayıs 2017, İstanbul, "Kreş yükümlülüğü, kadın işçi sayısına göre belirleniyor", <<https://www.evrensel.net/yazi/79042/kres-yukumlulugu-kadin-isci-sayisina-gore-belirleniyor>>.
- Ayata Gökçeçiçek, 'Kadınların Adalete Erişimi: Mevzuat, Engeller, Uygulamalar ve Sivil Toplumun Rolü', Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi (2009) <<https://openaccess.bilgi.edu.tr/bitstream/handle/11411/1150/Kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20adalete%20eri%C5%9Fimi%20mevzuat%2C%20engeller%2C%20uygulamalar%20ve%20sivil%20toplumun%20rol%C3%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.
- Başçılar Mehmet, Menekşe Beste, Oğuz Tuba Nur, Taşçı Ali, "Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü", Eşit Haklar İçin İzleme Derneği "Uluslararası Engelli Hakları Konferansı, Engellilerin Adalete Erişimi" içinde, İstanbul, (2018), s.80-87.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, "UNHCR Türkiye İstatistikleri", <<https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>>.
- CEDAW Komitesi, 25 numaralı genel tavsiye kararı <http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/292_1.pdf>.
- CEDAW Komitesi, "General recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", 16 Aralık 2010, paragraf 18.
- Cornford Tom, 'The Meaning of Access to Justice' in Ellie Palmer and others (eds), Access to Justice: Beyond the Policies and Politics of Austerity (Hart Publishing 2016) 28.
- Council of Europe "A global tool to prevent and combat violence against women and girls" <<https://rm.coe.int/168046e60a>>.
- Elveriş İdil, Erarslan Ayşe, Türemez Handan Duygu, "Kadınların Adalete Erişimi İçin Arabuluculuk Hizmeti Üzerine Bir Değerlendirme", TESEV Yay., (2016) s.12-15.
- Francioni Francesco, 'The Rights of Access to Justice under Customary International Law', "Access to Justice as a Human Right", Oxford University Press (2007) s.1.
- GREVIO (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) Turkey (2018).
- Hatipoğlu Aydın Duygu, "Kadınların Adalete Erişimi", Ankara Barosu Dergisi, 2015/4, s.79-107.
- İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2016-2018, s.336 <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/ISTANBUL_BAROSU_CALISMA_RAPORU_2016_2018.pdf>
- İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu "Shadow NGO Report on Turkey's First Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence" (2017) s.53 <<https://rm.coe.int/turkey-shadow-report-2/16807441a1>>; GREVIO Baseline Evaluation Report s.22, paragraf 32.
- Kadın Sığınakları ve Da(ya)nışma Merkezleri Kurultayı Bileşen Örgütleri Kamu Hastaneleri Kürtaj Uygulamaları Araştırma Raporu, (2015), s.2 <<https://www.morcati.org.tr/attachments/article/371/kamu-hastaneleri-kurtaj-uygulamaları-arastirma-raporu.pdf>>.
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü "Türkiye'de Kadın" (2019), s.41-42 <<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19172/tr-de-kadin-eylul.pdf>>.
- Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi, "Yasal Ancak Ulaşılabilir Değil: Türkiye'deki Devlet Hastanelerinde Kürtaj Hizmetleri", (2016) <<https://gender.khas.edu.tr/yasal-ancak-ulasilabilir-degil-turkiyedeki-devlet-hastanelerinde-kurtaj-hizmetleri>>.

- Kalem Seda, "Kadınlar ve 'adalete erişim': Türkiye özelinde kısa bir değerlendirme", (2011), İstanbul <https://www.academia.edu/853466/Kad%C4%B1nlar_ve_Adalete_Eri%C5%9Fim_T%C3%BCrkiye_%C3%96zelinde_K%C4%B1sa_Bir_De%C4%9Ferlendirme>.
- Kalem Seda, "Türkiye'de 'Adalete Erişim': Göstergeler ve Öneriler", TESEV Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları Serisi, TESEV Yayınları, (2012), İstanbul.
- KEİG, "Kadın örgütlerinden TBMM Boşanma Komisyonu Raporu'na tepki yaşıyor!", <<http://www.keig.org/kadin-orgutlerinden-tbmm-bosanma-komisyonu-raporuna-tepki-yagiyor/>>.
- Kontacı Ersoy, Taner Gökçen, Öztürk Neva, "Çocukların Adalete Erişim Hakkı Çerçevesinde Hukuki Yardım Hizmetlerine Dönük İhtiyaç Analizi", Türkiye Barolar Birliği Yay., (2019), s.37.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Koronavirüs Salgını Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu", 13 Nisan 2020 <<https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/koronavirus-salgini-suresince-kys-rapor.pdf/>>.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Mor Çatı Veri Toplama Modeli ve Başvuru Takip Sistemi Kullanım Kılavuzu", Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı Yay. (2018), s.4.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Neden Kadınların "Nafaka Hakkına Dokunmayın" Diyoruz?", 28 Şubat 2020, s.4, <<https://www.morcati.org.tr/attachments/article/499/neden-kadinlarin-nafaka-hakkina-dokunmayin-diyoruz.pdf>>.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Öykümüz", İstanbul, 27 Mart 2013 <<https://morcati.org.tr/tr/oykumuz/>>.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, 6 Mayıs 2020 "Koronavirüs Salgını ve Kadına Yönelik Şiddet / Mor Çatı Nisan 2020 Raporu" <<https://morcati.org.tr/izleme-raporlari/koronavirus-salgini-ve-kadina-yonelik-siddet-mor-cati-nisan-2020-raporu/>>.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, "Türkiye'de Kadınların Yasal Kazanımları", <<https://morcati.org.tr/turkiyede-kadinlarin-yasal-kazanimlari/>>.
- OHCHR Access to Justice – Concept Note for Half Day General Discussion Endorsed by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women at its 53rd Session, (2013) s.4.
- PWC, "2020 Yılı Asgari Ücreti ve Asgari Ücrete Bağlı Tutarlar, Vergi Bülteni 2019/65" <<https://www.pwc.com.tr/2020-yili-asgari-ucreti>>
- Resmi Gazete, Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 7 Kasım 2020, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201107-5.htm>
- Tahaoğlu Çiçek, Bianet, "AİHM Türkiye'yi Cinsiyet Geçişinde İhlalden Mahkum Etti", 10 Mart 2015, İstanbul, <<http://bianet.org/bianet/LGBTIQ/162924-aihm-turkiye-yi-cinsiyet-gecisinde-ihlalden-mahkum-etti>>.
- Tahaoğlu Çiçek, Bianet, "Boşanma Komisyonu Raporunda Neler Var?", 17 Mayıs 2016 <<https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/174880-bosanma-komisyonu-raporunda-neler-var>>.
- TBMM, 26'ıncı yasama dönemi, birinci yasama yılı, 399 sıra sayılı "Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu" 14 Mayıs 2016 <<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss399.pdf>>.
- T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, "Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması", (2010) <<https://www.unicef.org/turkey/raporlar/t%C3%BCrkiyede-%C3%A7ocuk-istismari-ve-aile-i%C3%A7i-%C5%9Fiddet-ara%C5%9Firmasi-%C3%B6zet-raporu-2010>>.
- TÜİK, "İş Gücü İstatistikleri, Ağustos 2020", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2020-33792>
- T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, Gündem, "Kadına yönelik şiddette artış var: Koronavirüs erkek şiddetini görünmez kıldı", 25 Mart 2020 <<https://t24.com.tr/haber/kadina-yonelik-siddette-artis-var-koronavirus-erkek-siddetini-gorunmez-kildi,868639>>.
- WEF Gender Gap Report 2021, s.10
- http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf
- Zihnioğlu Yaprak, "Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği", Metis Yay., (2003).

Atıf Yapılan Mevzuat Listesi

- 2020 yılı Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi, R.G. 2 Ocak 2020, s.30996.
- 2020 Yılı Tanıklık Ücret Tarifesi Tebliği, R.G. 20 Aralık, s.30984.
- 2019 Yılı Asgari Ücret Tarifesi Tebliği, R.G. 30 Mayıs 2019, s.30789.
- 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği, R.G. 18 Ocak 2013, s.28532.
- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Kanun No: 6284, R.G. 8 Mart 2012, s. 28239.
- Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, 3 Eylül 1981.
- Ceza Muhakemesi Kanunu, Kanun No: 5271, R.G. 17 Aralık 2004, s.25673.
- Ceza Muhakemesinde Uzlaştırma Yönetmeliği, R.G. 5 Ağustos 2017, s.30145.
- Hukuk Muhakemeleri Kanunu Gider Avansı Tarifesi, R.G. 1 Ekim 2019, s.30905.
- Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu, Kanun No: 6325, R.G. 7 Haziran 2012, s.28331.
- Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği, R.G. 21 Şubat 2001, s.24325.
- Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 1 Ağustos 2014.
- Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, Kanun No: 2827, R.G. 27 Mayıs 1983, s.18059.
- Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ile Özel Çocuk Kulüplerinin Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik, R.G. 30 Nisan 2015, s.29342.
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Kanun No: 5510, R.G. 31 Mayıs 2006, s.26200.
- Türk Ceza Kanunu, Kanun No: 5237, R.G. 12 Ekim 2004, s.25611.
- Türk Medeni Kanun, Kanun No: 4721, R.G. 8 Aralık 2001, s. 24607.

